

KULTŪRA

MENAS LITERATŪRA MOKSLAS

Provincija mūsų viduje

Regis, Henrikas Radauskas buvo nusivylęs, o gal net ir užsirūstinęs, kai trimėnesinis poezijos žurnalas, 1934–1935 metais ėjęs Kaune (jį redagavo ir leido Bernardas Brazdžionis), buvo pavadintas „Pradalgėmis“. Veikiausiai toks žingsnis eruditui, Vakarų kultūros adeptui atrodo nedovanotinas provincialumas, jam kur kas arčiau širdies būtų buvusi dvaro arba pilies, įkūnijančios aristokratišką meno dvasią ir istoriją, estetika. (Nepaisant to, savo eilėraščius tame žurnale leido spausdinti. Bet, ko gero, poetui kur kas smagiau būtų buvę paimti į rankas žurnalą, pavadintą, tarkim, „Eolo arfa“. Tik paskui aiškink kiekvienam šienautojui ir pradalgių vartytojui, kas yra Eolas ir ką reiškia toji jo arfa...)

Kas yra provincialu, o kas ne, ir šiandien dar svarstoma. Eolo arfa ir šiandien daugeliui yra neįkandama mįslė. Tiesą pasakius, tai natūralu – tik provincialumo ribos ir paribiai pakito, kartais net paradoksaliai. Šiuo atveju tai vyksta mūsų visuomeninę aplinką aktyviai veikiant žiniasklaidai, kuri pati sparčiai provincialėja (aptarnaudama „elitą“, kuri sudaro puse moksliai politikai, populiariojoje kultūroje savo narciziškumą demonstruojantys menininkai, beraštės ir bebalsės „pupytės“, dvaro ekstrasensai ir astrologai ir pan.).

Ir nieko nuostabaus, kad akivaizdus viešosios erdvės bulvarėjimas neretai pridengiamas demokratijos vardu: toji demokratija yra labai geras išradimas, tą pripažino ir senasis C.S. Lewiso „Kipšo laišku“ velnias Paralius. Štai kad ir garsioji demokratijos vertybė – žodžio laisvė. Kaip puikiai ja galima manipuliuoti, įrodo ir „Charlie Hebdo“ pavyzdys, kai žodžio laisvė suvokiama kaip visiškas nesiskaitymas su kitokių pažiūrų ir įsitikinimų žmonėmis, ir rusiškos propagandos kanalų atstovai, kurie bene dažniausiai mini žodžio laisvę, kai kalba pasisuka apie jų propagandos ribojimą ar uždraudimą.

Taigi ir „elito“, kuri Lietuvoje šiandien sudaro neretai itin siaurų pažiūrų, interesų ir akiračio žmonės, formavimui irgi pasitarnauja demokratija – supraskite, žmonės nori matyti ir girdėti paprastus, suprantamus žmones, na, tokius, žinote, laidos „Klausimėlis“ herojus, kurių pasiklausius, šurpas apima. (Nors laida skirta pasijuokti). Užtat kai populistai politikai ima kelti referendumų klausimus – pavyzdžiui, dėl skalūnų dujų ar panašiai – iškart prisimenu „Klausimėlio“ herojus ir mąstau, ar toks pilietis, kuris mano, kad Vytautas parašė „Metus“, o Donelaitis – Seimo narys, gali apskritai suprasti, kas yra tie skalūnai, kokios jų išgavimo technologijos ir panašiai. Ir toks galėtų balsuoti dėl dalykų, kuriems suvokti reikia kompetencijos, žinių, proto?..

Liūdniausia, kai mūsų neraštingumas ir provincialumas prisidengia abejingumu arba netgi neapykanta Europos kultūrai ir istorijai, kai užsidarome savo siaurame lokaliame pasaulėlyje, pretenduojančiame į kažkokią mistinę lietuvių tautos dvasią. Kad būtume iš tiesų tikri lietuviai ir suprastume, ką mes turime, ką mums nori pasakyti mūsų istorija, tam neužtenka tik aptakių paleolito, XIII amžiaus ir XX a. istorijos pamokėlių, praleidžiant kitus istorijos tarpsnius, kuriuos galbūt sunkiau pritaikyti prie bendrosios mokymo schemos, besiremiančios „šlovingu“ lietuvių istorijos suvokimu.

Toji istorija nebuvo tik šlovinga – joje buvo visko. Ir labai nepatogių dalykų, ir baisių – ne veltui H. Radauskas istoriją vadino „lavonine“. Istorijos reikia ne tik mokyti, ją reikia ir mąstyti, ir apibendrinti. Todėl tokia svarbi yra ir kultūrinė istoriosofija, ir bendras pasaulio kultūros konteksto suvokimas. Turime žinoti ir Šventąjį Raštą, ir senąją graikų mitologiją – tai kiekvienam europiečiui yra elementarus kultūrinis kontekstas. Ką besakyti apie lotyniškąją-lenkiškąją XVI–XVIII amžiaus raštiją, ankstyvuosius lietuviškus raštus. Galbūt atėjo laikas mąstyti apie lietuvius ne tik kaip apie tautą, bet ir kaip apie naciją. Tačiau šitą sunku įsivaizduoti be išsivadavimo iš kultūrinio provincialumo.

Renata Šerelytė

Angelo Luswergh (1793–1858), Diana

APOLONAS

*Jo profilis skaudus ir plonas
Kaip kardo ašmens. Neseniai
Čionai praėjo Apolonas,
Ir pasiliko amžinai*

*Stiklinis jojo lyros aidas
Erdvė baimingų kambarių
Ir šaltas marmurinis veidas
Žiaurioj naktį, ir aš turiu
Dainuot pavargusias, senas
Numirusių žmonių dainas.*

*Danguj kryžiuojas kregždės greitos,
Miškely šoka linksmos fletos,
Ir saulė skambantį peizažą
Rausvai kaip moterį nudažo,
O aš turiu dainuot senas
Numirusių žmonių dainas.*

Henrikas Radauskas

SPAUDOS,
RADIO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Spaudos, radio ir televizijos rėmimo fondas 2015 m. suteikė 15 000 Eur paramą šeštadieniniam „Draugo“ priedui „Kultūra“, projektui „Lietuvos kultūros sklaida ir kultūros paveldo išsaugojimas bei lietuvių puoselėjimas pasaulyje“

Šio šeštadienio Kultūros turinys

1-as psl. Renata Šerelytė. Provincija mūsų viduje • **2-as psl. Viktorija Šeina:** „Tada atradau Kauną...“ • **3-as psl. Rasa Bačiulienė.** Juozas Katilius – Vytautas Vaitiekūnas: meilė Lietuvai stipresnė už mirtį • **4-as psl. Tomas Vaiseta.** Paukščių miegas. Ištrauka iš knygos • **5-as psl. Renata Šerelytė.** Naujos knygos. Dalia Staponkutė „Iš dviejų renkuosi trečią: mano mažoji odisėja“ • **6-as psl. Gerda Giedraitytė-Gudjurgienė.** „Labasiukų“ laikai, arba mes iš sovietmečio • **7-as psl. Algirdas Girininkas (8).** Akmens amžiaus dvasinė kultūra • **8-as psl. Kultūros kronika**

Kitame numeryje: Aldona Ruseckaitė: „Pasaulis pagal Žemaitę“ • Atgimstantys Lietuvos dvarai

Viktorija Šeina: „Tada atradau Kauną...”

Viktorija Šeina – Lietuvių literatūros ir tautosakos institute dirbanti jauna mokslininkė, šiais metais išleidusi pirmąją monografiją „Laikinoji sostinė lietuvių literatūroje”. Knyga susilaukė didelio susidomėjimo ir buvo pristatyta Signatarų namuose, Vilniaus knygų mugėje ir Istorinėje Lietuvos Respublikos Prezidentūroje (Kaune). Ši monografija turėtų sudominti ir išseivius.

Viktorija Šeina

Laimutė Adomavičienė. Jūsų tyrimo objektas – literatūrinis laikinosios sostinės vaizdinys, jo raida. Kokie keriniai raidos bruožai?

Viktorija Šeina. Tarpukariu, pokario išseivijoje, sovietinėje Lietuvoje ir posovietiniu laikotarpiu literatūrinis laikinosios sostinės pasakojimas buvo plėtojamas skirtingomis kryptimis. Lemiamos įtakos tam turėjo kintančios istorinės ir politinės aplinkybės. Tarpukario literatūriniam Kauno vaizdinui didžiausią įtaką darė socialiniai miesto gyvenimo prieštaravimai, agrarinės ir moderniosios vartotojiškosios kultūros susidūrimas, tradicinių vertybių devalvacija. Negatyvius simbolinius laikinosios sostinės įvaizdžius padiktavo XX a. 3–4 dešimtmečių lietuvių kultūrai būdingas polinkis gyvenamojo meto tikrovę priešinti *Aušros gadynės* idealizmui, prasisiekėliško laikinosios sostinės elito savanaudiškumą, moralinį pakrikimą kontrasto principu ryškinti gretinant su atgimimo laikų visuomenininkų pasišventimu tautai ir valstybei, taip pat anuometei lietuvių kultūrai specifiška kaimo bei miesto priešprieša.

Pokario išseivijoje literatūrinis tarpukario Kauno pasakojimas radikaliai pakeitė kryptį. Socialinės-kultūrinės nepriklausomybės laikotarpio prieštaros pasitraukė į antrą planą, o laikinosios sostinės pasakojimas lemtingai susipynė su jos reprezentuotos valstybės likimo refleksija. Kadangi Kauno kaip laikinosios sostinės gyvavimo metai sutapo su nepriklausomybės dvidešimtmečiu, kolektyvinėje išseivijos sąmonėje tarpukario Kaunas virto Lietuvos Respublikos ikona. Visą tarpukarį kaip socialinės, moralinės krizės erdvinė metafora vaizduota laikinoji sostinė išseivių kūryboje įgijo ryškių aukso amžiaus mito bruožų. Skirtingai traktuotas ir tarpukario Kauno įvaizdį lemtingai paženklinęs laikinumas. Nepriklausomybės laikotarpiu laikinosios sostinės statusas ženklinio erzacinį šio miesto vaidmenį šalies gyvenime, Kaunui buvo prišamas miesčioniškumas. Pokariu nepriklausomos Lietuvos sostinės laikinumas perkoduotas praradimo traumos padiktuota trupuota reikšme, iš laiko ir nuotolio perspektyvos trumpaamžė laikinosios sostinės era imta regėti kaip glėžnas pavasarinis žiedas, sutraiškytas brutalios istorijos vikšrų.

Gretinant sovietmečio ir egzodo literatūrinį laikinosios sostinės vaizdinį, išryškėja skirtingi istorinės atminties atrankos principai: kas šiapus geležinės uždangos nutylima, retušuojama, tas kitapus iškeliamas į kolektyvinės tarpukario Lietuvos istorinių procesų atminties centrą. Priešingai išseivijoje besiklostančiam idealizuotam, politines ir

socialines prieštaras redukuojančiam laikinosios sostinės pasakojimui, sovietinėje Lietuvoje tarpukario Kauno, kaip ir viso nepriklausomos Lietuvos laikotarpio, atmintis buvo ideologiškai demonizuojama į pirmą planą iškeliant buržuazinės santvarkos ir autoritarinio režimo ydas.

Posovietiniu laikotarpiu literatūrinį laikinosios sostinės pasakojimą generuoja nepriklausomybės ir sovietinės okupacijos priešprieša: sparčiai modernėjanti, vakarietiškai orientuota tarpukario Kauno kultūra, kūrybinis laikinosios sostinės menininkų ir intelektualų proveržis priešinamas kultūriniam, intelektualiniam ir dvasiniam totalitarinės sistemos sąstingui.

Metodologinėmis priegomis pasirinkote Vladimiro Toporovo Peterburgo teksto koncepciją, Juriiaus Lotmano topologinį kultūros modeliavimo metodą, Aleidos Assmann istorinės atminties tyrimus. Kaip išsikristalizavo šių metodų pasirinkimas?

V. Š. Man prireikė daug laiko, kol atradau mane tenkinantį metodologinį tyrimo karkasą. Perskaičiau nemažai įvairių miesto literatūros tyrimų, ieškodama sau tinkamo kelio, kol pagaliau suvokiau, kad kiekvienas miestas ir jo literatūrinio vaizdavimo istorija yra unikali, todėl negaliu tiesmukai perkelti vieno ar kito metodologinio konstrukto į savo tyrimą – jie tiesiog „nelimpa” mano sumanytam darbui. Teko susikurti kelių metodologinių priegų „simbiozę”, kuri leistų paisyti laikinosios sostinės specifiškumo ir būtų tinkama istorinės jos vaizdinio raidos rekonstrukcijai. Neteigiu, kad tai vienintelis galimas pasirinkto objekto tyrimo kelias, tiesiog man jis atrodė tinkamiausias.

Kas lėmė tekstų atranką?

V. Š. Šaltinių atrankos principą perėmiau iš jau minėto kultūros semiotiko Vladimiro Toporovo sukurtos Peterburgo teksto koncepcijos. Operuodamas binarinėmis opozicijomis, Toporovas išskyrė rusų literatūroje susiformavusią prasminę Peterburgo paradigmą, kurią pavadino rusų literatūros Peterburgo tekstu. Tokios paradigmos rekonstrukcijai ne visi šaltiniai yra vienodai svarbūs. Sekdama Toporovu, dėmesį sutelkiau į literatūros tekstus, kuriuose ne tik atspindėtos laikinosios sostinės realijos, bet skleidžiasi ir mitopoetinė miesto traktuotė, t. y. nuo empirinės tikrovės pereinama prie pačią miesto esmę, jo unikalumą perteikiančio istoriosofinio apibendrinimo. Tarpukariu laikinoji sostinė intensyviausiai mitologizuota Vinco Mykolaičio-Putino romano *Altorių šešėly* trečiojoje dalyje (1933) ir romane *Krizė* (1937), dalyje Antano Miškinio eilėraščių ir poemų, Antano Venclovos romane *Draugystė* (1936), Juozo Grušo romane *Karjeristai* (1935) ir kt. Iš pokario išseivijos kūrinių pirmiausia minėtinos Juliaus Kaupo urbanistinės pasakos iš rinkinio *Daktaras Kripštukas pragare* (1948), Birutės Pūkelevičiūtės romanas *Aštuoni lapai* (1956). Didžiausias indėlis formuojant sovietmečio literatūrinį laikinosios sostinės mitą neabejotinai tenka Vytauto Sirijos Giron romanui *Raudonmedžio rojus* (1972), kuriame ryškėja pastangos išlaviruoti tarp politinės konjunktūros nulemtą pabrėžtinai negatyvaus nepriklausomos Lietuvos vertinimo ir pastangų sugrąžinti į kolektyvinę atmintį tarpukario Kauną kaip unikalų Lietuvos kultūros fenomeną. Posovietiniu laikotarpiu laikinosios sostinės pasakojimą plėtoja Marko Zingerio romanas *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius* (1998), Mariaus Ivaškevičiaus pjesė *Madagaskaras* (2004) ir kt.

Kokie pagrindiniai laikinosios sostinės mitokūros bruožai išryškėjo išseivių kūryboje?

V. Š. Ta aplinkybė, kad Kauno kaip laikinosios sostinės gyvavimo metai sutapo su nepriklausomybės dvidešimtmečiu, lėmė kolektyvinėje pokario lietuvių sąmonėje pasireikšusį jūdvių tapatinimą. Po visų amžiaus vidurio kataklizmų jau emigracijoje atsigrėžus į nepriklausomybės dvidešimtmetį, šis laikotarpis ėmė regėtis kaip aukso amžius, o laikinoji nepriklausomos Lietuvos sostinė – kaip „laisvės pasaka”. Būtent taip ji metaforizuojama 1945 m. Ravensburge sukurtame Bernardo Brazdžionio eilėraštyje „Atminimų miestas”.

Skirtingai nei tarpukariu, kai laikinoji sostinė į skaitytoją grėžėsi tamsiąja savo puse, apnuogino socialines, moralines miesto visuomenės piktžaizdes, išseivijos grožinėje literatūroje ir memuaristikoje Kaunas vaizduojamas nutviektas simbolinių nepriklausomybės saulės spindulių (čia galėtume prisiminti emblemišką Mykolo Vaitkaus atsiminimų serijos pavadinimą *Nepriklausomybės saulėj, 1918–1940* (1968–1969). Birutės Pūkelevičiūtės, Petronėlės Orintaitės, Pulgio Andriušio (tikr. Fulgencijus Andrusevičius) išseivijos laikotarpio kūryboje Kauno vaizdavimui pasitelkta pavasario, jaunystės, ryto, saulės, prisikėlimo topika išreiškia

egzodo laikotarpio istorinės atminties būklę, polinkį idealizuoti, poetizuoti nepriklausomybės laikotarpį. Būtent išseivijoje, Kaupo pasakose, atrandamas ir ligtolinėje literatūroje neįsivaizduotas pasakiškasis Kauno matmuo.

Kas būdinga tarpukario Kaunui posovietinėje literatūroje?

V. Š. Kadangi kalba eina apie tebevykstantį procesą (neabejoju, kad ateityje bus parašytas dar ne vienas grožinis tekstas apie laikinąją sostinę), aš nedrįščiau daryti griežtesnių apibendrinimų, bet esu išskyrusi keletą paraleliai besiplėtojančių šiuolaikinių tarpukario Kauno mitologizavimo tendencijų.

Būdinga, kad svarbiausiais tarpukario Kauno pasakojimo herojais posovietinio laikotarpio rašytojai pasirenka kone išimtinai menininkus ir literatus, o laikinoji sostinė šiuolaikinėje literatūroje ryškiausiai atsiskleidžia kaip kūrybingiausio Lietuvos visuomenės potencialo sanaka, kūrybinio polėkio erdvė, menininkų Meka.

Literatūriniam tarpukario Kauno pasakojimui posovietiniu laikotarpiu būdinga minėtą kūrybinį proveržį siesti su laikinosios sostinės statuso užkoduotu fatališku laikinumu, estetizuoti ant amžiaus vidurio katastrofų slenksčio balansuojančio tarpukario žmogaus pasaulėvaizdžio iliuziškumą, jo užmojų, svajonių, vilčių ir lūkesčių trapumą. Tarpukaris Ivaškevičiaus ir Zingerio kūryboje yra tapęs apviltų lūkesčių, sužlugdytų svajonių metafora. Pagrindiniai jų kuriamo laikinosios sostinės pasakojimo herojai – tai istorijos smagračių sužlugdytų iliuzijų personalizacijos. Posovietinėje laikinosios sostinės refleksijos kontekste išsiskiria karo metų vaiko kaunietės Juditos Vaičiūnaitės kūryba. Emociniu intensyvumu, nostalgikais tonais laikinosios sostinės vaizdinys jos memuarinėje eseistikoje yra artimesnis išseivių, ypač Birutės Pūkelevičiūtės romane *Aštuoni lapai* besiskleidžiančiam tarpukario Kauno paveikslui. Nors Vaičiūnaitė karo metais nepaliko Kauno, tačiau sovietinė okupacija atėmė iš jos specifinę vaikystės miesto dvasią, jo atmosferą, todėl neakties skausmas vienodai stiprus abiejų rašytojų kaunietiškojoje kūryboje. Posovietinėje literatūroje ne tik toliau plėtotas laikinosios sostinės kaip „aukso amžiaus” pasakojimas, bet ir demonizuotas tarpukario Kauno kaip moraliai perpuvusio tuometės Lietuvos visuomenės elito vaizdinys. 2012 m. pasirodžiusioje Arvydo Juozaičio pjesėje „Prezidentienė” laikinoji sostinė pabrėžtinai įvardijama kaip tvartas, kumetynas, kurį būtina kuo skubiau išmėžti. Skirtingai nei tarpukario literatūroje, kur demonizuotą Kauno vaizdinį lėmė socialinė kritika, Juozaičio dramoje pejoratyviniais laikinosios sostinės įvaizdžiais išreikštas politinio šalies elito ir konkrečiai Antano Smetonos aplinkos vertinimas.

Juozas Katilius su seserimis ir broliu

Juozas Katilius-Vytautas Vaitiekūnas: meilė Lietuvai stipresnė už mirtį

RASA BAČIULIENĖ

Šiomet balandžio mėnesį sukanka 70 metų, kai žinomas teisininkas ir politikas, aktyvus antisovietinės ir antinacinės rezistencijos dalyvis bei kovotojas už Lietuvos laisvę išeivijoje Juozas Katilius (1902–1984, nuo 1945 m. Vytautas Vaitiekūnas), kaip ir daugybė kitų politinių kalinių, amerikiečių armijos buvo išlaisvintas iš nacių kalėjimo Bayreuth’e, Vokietijoje.

Juozas Katilius kilimo iš Suvalkijos. Jo senelis, gimęs nusigvenusių dvarininkų šeimoje, i Suvalkiją atvyko iš Šiaulių krašto, kur pardavė ar prauliojo dvaro likučius, ir nusipirko žemės netoli Marijampolės. Vertėsi sunkiai, todėl sūnus Jonas, būsimasis Juozuko tėvas, XIX amžiaus pabaigoje emigravo į Škotiją. Ten sunkiai dirbo anglies kasyklose. Iš Lietuvos išsikvietė savo sužadėtinę Veroniką, kuriai apmokėjo kelionę laivu („šipkartę“). 1899 lapkričio 29-ąją jiedu susituokė nedideliame Škotijos miestelyje Bothwell’e. Po trejų metų 1902 m. sausio 17 dienos anksty rytą dienos šviesa išvydo jų pirmą gimimą – Juozuką. Sukaupusi tiek tiek pinigų, jaunoji šeima grįžo į Lietuvą ir nusipirko nedidelį ūkį Pustapėdžių kaime netoli Vilkaviškio. Čia buvo per 10 ha derlingos žemės.

Jonas Katilius buvo žinomas ir gerbiamas kaime bei visoje apylinkėje žmogus, geras muzikantas ir dainininkas, linksmas ir nagingas ūkininkas. Jo šeima sparčiai didėjo: joje jau augo trys sūnūs ir dvi dukros. Tačiau netrukus po jaunėlio gimimo Veronika netikėtai mirė. Gana greit Jonas vedė antrą kartą ir sulaukė dar trijų vaikų. Taigi šeimoje augo net aštuoni vaikai. Po motinos mirties Juozas, kaip vyriausias, jautė atsakomybę už jaunesniusius brolius ir seseris. Dar tada, kai pats lankė mokyklą, o vėliau – studijuodamas Kaune ir dirbdamas advokatu, rūpinosi jais, skatino mokytis. Begalinę atsakomybę dėl jaunesnių brolių ir rūpestį jais atskleidžia Juozo rašytas laiškas broliui Antanui, kai šis nutarė mesti mokslus ir iš Kauno pabėgo atgal į tėviškę Pustapėdžiuos. Jau pati laiško pradžia at-

skleidžia, jog jį rašė žmogus krintęs teisės mokslus.

Kaunas, 1926 gruodžio 12 d.
Redde quod debes
Tik tai šitasai dėsnys, rodos, privalėtų būti kiekvieno tikrąja prasme animal sociale visų sumanymų ir žygių išeinamasis taškas, kertinis akmuo ir vienatinis neginčijamas visų veiksmų kriterijus. Deja, taip nėra. Ta šventa taisyklė neigiama ir niekinama kiekviena proga, kai tik bet kuriam iš animal rationale giminės atrodo jis neparankus ir nebepatogus.

Aš gana dažnai prisimenu mūsų Neužmirštiniosios Motinos testamentą, kada Jinai, būdama jau mirties akivaizdoje, glaudė mano, VI klasės mokinio, galvą prie savo sunkiai alsuojančios krūtinės ir tyliai man kalbėjo: „Vaikeli, aš jau tuoj mirsiu... jus visus paliksiu... būk geras broliams... rū-

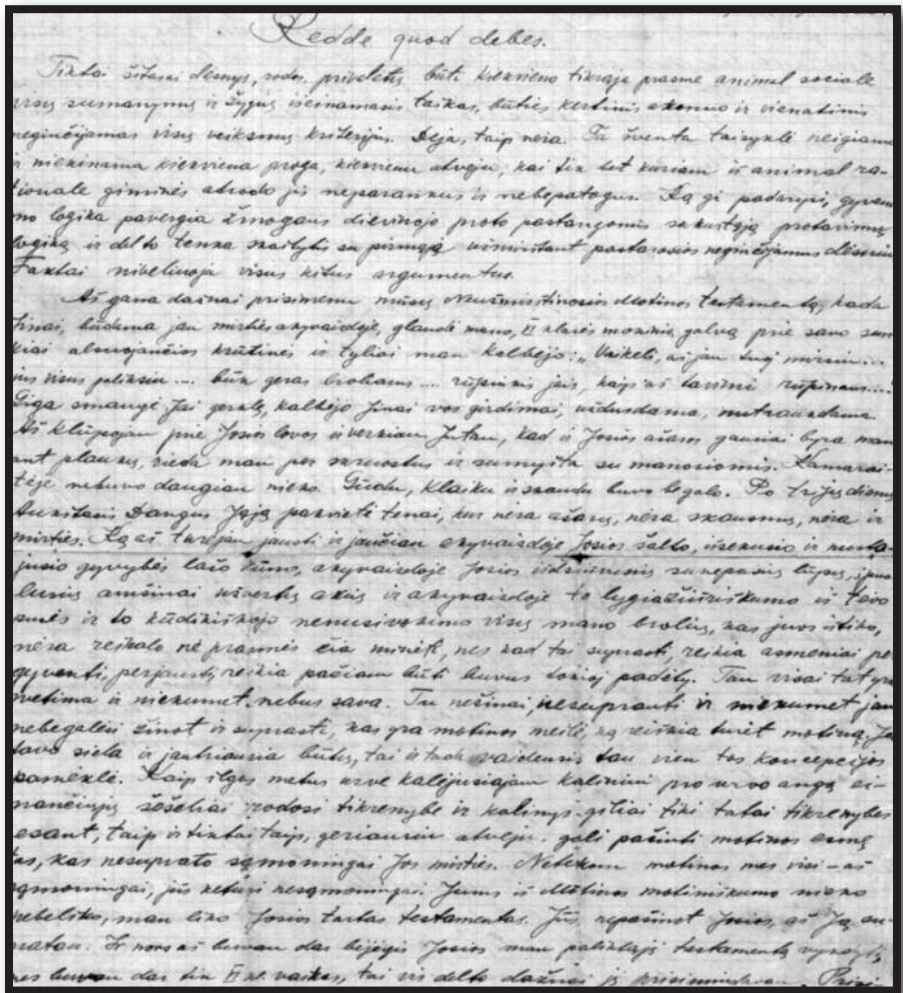
pinkis jais, kaip aš tavimi rūpinaus...” Liga smaugė Jai gerkle, kalbėjo Jinai vos girdimai, uždusdama. Aš klūpočiau prie Josios lovos ir verkiau. Jutau, kad ir Josios ašaros gausiai byra man ant plaukų, rieda man per skruostus ir sumyšta su manosiomis. Kamaraitėje nebuvo daugiau nieko. Gūdu, klaiku ir skaudu buvo be galo. Po trijų dienų Aukštasis Dangus Jąją pasikvietė tenai, kur nėra ašarų, nėra skausmų, nėra ir mirties. Ką aš turėjau jausti ir jaučiau akivaizdoje Josios šalto, išsekusio ir nustojusio gyvybės kūno, akivaizdoje Josios išdžiūvusių, sukepusių lūpų, įpuolusių, amžinai užvertų akių ir akivaizdoje to lygiažiūriškumo iš tėvo pusės ir to kūdikiškojo nesusivokimo visų mano brolių, kas juos ištiko, nėra reikalo nė prasmės čia minėti, nes kad tai suprastum, reikia asmeniui pergyventi, perjausti, reikia pačiam būti buvus tokioj padėty... Tau visai tat yra svetima ir niekuomet nebus sava. Tu nežinai, nesupranti ir niekuomet jau nebegalėsi žinot ir suprast, kas tai yra motinos meilė, ką reiškia turėti motiną. Jei tavo sėla ir jautriausia būtų, tai ir tada vaidensis tau vien tos koncepsijos pamėklė. Kaip ilgus metus urve kalėjusiam kaliniui pro urvo angą einančiųjų šešėliai rodosi tikrenybė ir kalinys giliai tiki taitai tikrenybes esant, taip ir tikrai taip, geriausiu atveju, gali pažinti motinos esmę tas, kas nesuprato sąmoningai jos mirties. Netekom motinos mes visi – aš sąmoningai, jūs keturi, kūdikiais būdami, nesąmoningai. Jums iš Motinos motiniškumo nieko nebeliko, man liko Josios tartas testamentas. Jūs nepažinot Josios, aš Ją supratau. Ir nors aš buvau dar bejėgis Josios paliktąjį testamentą vykdyti, nes buvau dar tik VI kl. vaikas, tai vis dėlto dažnai jį prisimindavau. Prisimindavau ne vien dėl to, kad jutau uždėtą šventą pareigą, bet juo labiau dėl to, kad tam būdavo kitų skaudžių priežasčių. Mūsų Brangiausioji Mamytė užgeso lapkričio 30 dienos anksty rytą, o jau gruodžio 26 d., vadinasi dar net prieš vadinamą keturnėdėlį, savo ausimis girdžiu iš tėvo lūpų apie vestuves. Dar Motinos lavono kvapas tebejuntamas kambaryje, dar Josios mirties agonijos išspausčių aimanų aidai tebeklaidžiojo pirkeleje, o jau mūsų

gerasai tėvelis svajojo apie pamotę. Skaitei kada Šekspyro „Hamletą“? Ir kas turėtų teisę smerkti mane už tai, jeigu aš, Hamleto logika galvodamas, būčiau anuo metu užmušęs mūsų mylimą tėvą, kaip Hamletas savo motiną? Apvaizdos valia išgelbėjo mane nuo tėvažudystės. Garbė Gerajam Dievui! Gal ir nereikėjo viso šito rašyti, bet rašau dėl to, kad suvoktum, jog toji „ragana“, kaip tavo laiške pažymėta, ne velnio atnešta, bet su gvoltu susieškota. Ieškota jos tada, kada dar doram vyriškiui ir nereikėjo ieškoti, nepadoru buvo. Tėvelį mes privalome gerbti, nes šiaip ar taip jis mūsų Tėvas, bet mes negalime ir neprivalome aštrinti ir ardyti Jojo naujos šeimos santykių, nes tai ne mūsų pareiga, nė teisė.

Dar ketvirties metų nepraėjus, kai netekome Motinos, gavome pamotę. Aš jau nebejutau savy jokio tam prieštaraavimo, žinojau, kad tai yra tėvo teisė ir drauge atsakomybė už, iš to galinčias kilti, jam pačiam nemalonias, pasekmes. Man tik buvo klaiku ir skaudu be galo, juo labiau, kad aš vis dar nepajėgiau nė pradėti pildyti Motinos Testamentą. Tik lygiai dvejiems metams nuo tėvo vestuvių praėjus, aš atverčiau naują savo gyvenimo knygos lakštą: baigiau gimnaziją. Dabar atsidūriau kryžkeleje. Buvo du keliu: ar nebojant per daug savo ateities imtis Motinos Testamentą vykdyti, sudėti visas pastangas mažųjų labui, ar, pasinaudojus patogia proga savo naudai, išvažiuoti Karaliaučium medicinos mokytis ir bent šešeriems septyneriems metams testamentą užmiršti. Nuėjau pirmuoju ir nūdien yra tas, kas yra. Paviršutiniškai vertinant, rodosi, kad aš asmeniui dėl to neperdaug paaukojęs. Tebūnie ir tikrai taip, tai vis dėlto yra faktas, kad jums visiems tatau daug reikškė, nes man pasirinkus antrąjį kelią, ir šiandien dar būtumėt visi skurdę pamotės ujami ir šiandien būtų juo mažiau galimumo prasilažyti į naujas gyvenimo vėžes. Tai pažymėjau tik dėl to, kad pasidarytum išvadą, jog jūs visų pirmasis uždavinys pasiruošti savarankiai gyvenimo kovai.

Motinos Testamentą aš stengiausi ir stengiuosi vykdyti jeigu ne motiniškai, tai bent sąžiniškai. Kiek man tatau sekasi pats spręsti neturiu nė teisės, nė galimybės, nors ir džiugina mane ligšioliniai mano tuo atžvilgiu padėtų pastangų daviniai. Tiesa, Motinos Testamentas dar toli gražu neišpildytas, tačiau aš turėjau ligšiol gražiausių perspektyvų ir nedvejojau jį išpildysiąs. O jeigu kurį brolių skriaudžiau ar skriaudžiu, tai tik dėl to, kad visus lygiai myliu, kad visuose esu sudėjęs daug savo širdies. Pagaliau, esmi žmogus, tad negaliu būti svetimas visos animal rationale giminės savumams – moku rūstauti, užgauti, pasityčioti. Bet visa tai humanum est.

Bet štai mano gražiųjų perspektyvų eldija nelauktai netikėtai atsidūrė ant seklumos. Tas, kuriuo ašen užvis labiau buvau pasikliovęs, ką laikiau broliu ir mylėjau, kuo paslapčiomis didžiausi, pastatė mane prie sudužusio laivo. Jisai iš nežinių sviedė akmenį į mano pražydusių vilčių daržą. O, jeigu tat būtų padaręs subrendęs niekadėjas, išsizadėčiau jo ir prakeikčiau prasmegti jį, nors jis ir šimtą brolių man atstotų. Mano laimei, tai nesąmoningas darbas lengvapėdžio vaiko, dėl to vien tik skaudu, bet nėra apmaudo. Susipras – sugriš, nesusipras – telaimina Apvaizda jo naująjį taką, nes aš turiu tik prievolę motiniškai laiminti, bet neturiu motiniškos prievartos teisės. Tiek bendrai.

Juozo laiškas broliui

Paukščių miegas

Ištrauka iš knygos

TOMAS VAISETA

Apie autorių. Gimė 1984 m. Vilniuje. 2006 m. baigė VU žurnalistikos bakalauro, o 2008 m. – VU istorijos magistro studijas. 2012 m. VU Istorijos fakultete apsigynė disertaciją „Nuobodulio visuomenė: vėlyvojo sovietmečio Lietuva (1964–1984)“ (vadovas – doc. dr. Nerijus Šepetyš). Nuo 2013 m. iki 2015 m. vykdė podoktorantūrinę stažuotę VU Medicinos fakulteto Psichiatrijos klinikoje. Nuo 2014 m. dirba VU Istorijos fakultete lektoriumi. Pirmoji Tomo Vaisetos grožinės literatūros knyga „Paukščių miegas“ 2014 m. išrinkta į kūrybiškiausių metų knygų dvyluktuką.

BIRŽELIO 15-OJI

Balto trapezoido puodelio dugne – mažas juodas apskritimas.

Pajudinau puodelį, ir juodas apskritimas susiūbavo.

– Matai, – po pusvalandį trukusios tylos Alfredas pakėlė akis nuo laikraščio. Galiu duoti nukirsti kairės rankos nykštį, kad laikraščio jis neskaitė. Jam tiesiog lengviau buvo dėbėti į juodu šriftu išteptą popierių nei į mane ar kurį kitą kavinės lankytoją. Vyresnėlis negalėjo imti ir išsiduoti, kad turbūt pirmą kartą gyvenime iš tikrųjų bijo, – žiūrint grynai filologiškai, pabrėžiu, filologiškai, apskritai galėtume suabejoti mūsų tautos egzistavimu, jeigu tam paliudyti būtina sąlyga yra istorija. Mes neturime istorijos, nes neturime savo žodžio jai įvardyti. Istorija – nemūšiškas, skolinys, importas. Lygiai kaip ir kiti, nurodantys į praeitį, kad ir kitaip – mitas ar legenda. Viskas nesaviška, viskas.

Jo pastanga po šių žodžių išspausti šypsnį, ir ne bet kokį, o sudarantį ispūdį, kad jis ką tik ištarė kažką labai sarkastiško, turėjo sukelti pyktį. Paprastai taip ir nutikdavo. Nemėgau jo maivymosi. Ypač kai būdavome dviese. Kurių galų jam maivyti prieš mane? Jis nesugebėjo atsikratyti vyresnio brolio įpročių. Mokyti vakarietiškos bendravimo kultūros. Taip jis vadino savo veido grimasas. Tačiau šikart pykčio nepajutau. Priešingai. Pusiausvyrą bandanti išlaikyti galva sufleravo, kad turėčiau bent jau apsimesti supykęs. Palaikyčiau nepakitusias tvarkos iliuziją: jis šaiposi, aš pykstu. Kaip visada. Galbūt dėl to jis ir prabilo po nepertraukiamos tylos pusvalandžio? Gal tai buvo ne teiginys, o brolio prašymas broliui? Akimis sekiau padavėją. Jis stabtelėjo. Virš jo galvos kaip aureolė sustingo sieninis laikrodis. Kavinės darbo laikas baigiasi už dvidešimties minučių.

– Išskyrus pasaką, – nesulaukęs reakcijos, kurios tikėjosi, ištęsė Alfredas, – išskyrus, žinoma, pasaką. Praeitį mes suvokiame tik kaip pasaką.

– Arba net, – nesusilaikiau. O gal panūdau jam padėti.

– Kas net?

– Net pasaka. Mes praeitį suvokiame net kaip pasaką.

Padavėjas priėjo prie kito staliuko, surinko ir nuėmė indus, iškratė peleninę, grįžo, iš prijuostės išsitraukė pašluostę ir nuvalė blizgantį stalviršį. Atsirėmė riešais į stalą ir nusvarinęs galvą pažiūrėjo į savo atspindį. Atsitiesė ir nuėjo. Palinkau į priekį, stumtelėjau kavos puodelį, nunarinau galvą ir pažiūrėjau, kokį atspindį išvydo padavėjas. Lakuotame stalviršyje atspindėjo lempų atšvaitai ir blyškūs veido bruožai. Nieko negalėjau pasakyti apie savo veidą. Jis turėjo akis, nosį, burną, ant kaktos sukritusių plaukų kuokštą. Daugiau atspindyje nieko nebuvo. Prisištūmiau puodelį atgal.

– „Net kaip pasaką“ skamba labai dviprasmiškai, sakčiau, netgi sarkastiškai. Tai mažai gali paguosti.

– O tu ieškai paguodos?

Lankytojų buvo per daug. Kad jie imtų ir užsidarytų. Šitiek žmonių neišprašysi. Daugybė tų pačių veidų, draugų, kolegų ir pažįstamų, tik be tradiciško entuziazmo, bravūros, atsipalaidavimo. Be kasdienio būrimosi į stchiškas grupes, staliukų stumdymo,

kėdžių skolinimosi iš kaimynų, atsiprašinėjimų. Visi kiurksojo santūrus, ne daugiau nei po tris ar keturis prie staliuko. Neretai – po du ir po vieną. Galėtum pamanyti, kad niekas čia nieko nepažįsta, niekas nėra gėręs į skolą, merginės draugo žmoną, kumščiaavęsis, nėra svaidęs stikliukų (ponai) ir lėkščių (ponios). Išsiskirstę po sales kaip klastinga šachmatų kombinacija. Liudas sėdėjo su dviem iš matymo pažįstamomis moterimis. Kikeno, bet kažkaip susivaržęs, susinepatoginęs, ištempęs. Juozas nesiskyrė su Albertu, bet daug šnekos jie neturėjo. Gėrė vyną, kurį geriant nesu matęs nė vieno. Jei nesupainiočiau, prieš gerą valandą, vos įžengęs pro duris, į kitą salę nukulniavo Danielius. Nepriėjo nė pasisveikinti. Niekas neprieina. Tik šalta linkteli. Viena akimi stebiu Vytautą. Rūko cigaretę po cigaretės vienas. Prieš geras dvi savaites negalėjau jo atsikratyti, taip norėjo kalbėtis. Dabar atsukęs visiems nugarą. Šitas nevykęs Vertinskio mėgdžiotojas po savo pasirodymų visada prieidavo prie mūsų. Ne visada būdavo įkyrus, kartais tik kartu išlenkdavo krupniko taurėlę. Nemėgstame jo romansų, tiesą sakant, jais bjauriuosi tiek aš, tiek mano brolis. Bet pašnekovas jis įdomus, iš jo niekada antrą kartą neišgirsi to paties gando. Jei aną vakarą čia netupėjai ir neišgirdai, tavo bėda, ieškok, kas girdėjo, Vytautas nekartos. Tokia poza retesnius kavinės lankytojus erzina, bet labai vidutiniško talento Vytautui padėjo išlikti visur ir visada laukiamam.

Išgėriau dar gurkšnį, ir juodas apskritimas puodelio dugne išnyko. Paskutiniu metu mane nuo kavos pykino. Pabandžiau gerdamas kavą neberūkyti, atskirti du malonumus, tarsi jie negalėtų manyje sugyventi vienu metu. Skrandį toliau dirgino. Bet šiandien nuo vėlyvos popietės išgėriau keturis puodelius, surūčiau artipilnį pakelį cigarečių – ir jokios reakcijos. Skrandis – lyg kaprizingas vaikas, kuris žino, kad yra akimirku, kai geriau neerzinti savo tėvų. Net jei labai norisi.

Kada tiek lankytojų, net ir baigiantis darbo laikui galima užsisakyti dar vieną puodelį kavos. Pakviečiu padavėją ir paprašau *to paties*. Dėbtelių į brolių, jis linkteli galvą. Padavėjas nedvejodamas priima mūsų užsakymą – dvi kavos – ir nueina. Atrodo, kad jie tikrai neužsidarys įprastu laiku.

– Bet šiaip tu teisus. Mes tikrai retais atvejais turime savo istoriją. Vis kažkas kitas nori mums ją sukurti, – jeigu toliau tūnosime šitoje kavinėje, geriau bergždžiai plepėti, geriau tampyti vienam kito nervus nei stebėti, kaip tylą ir naktis liejasi į vieną ir užgula mus nepakeliamu svoriu.

Rūkyti nebesinorėjo. Šiltas vasaros vidurnaktis pro atvirus langus siurbė cigarečių dūmus. Jų buvo pilna kavinė. Jie raitėsi ir sluoksniavosi. Žmonės rūkė daugiau nei įprastai. Kitoje salės pusėje stirksanti gipsinė mergaitės statula atrodo kaip plaukianti išdriksusiame debesyje. Ji bando priešintis, žengia palinkusi į priekį prieš srovę, bet yra per silpna atsilaikyti, ir skystas dūmų tumulas ją tuoj tuoj atplės nuo pjedestalo ir išneš pro atvirą langą į naktį.

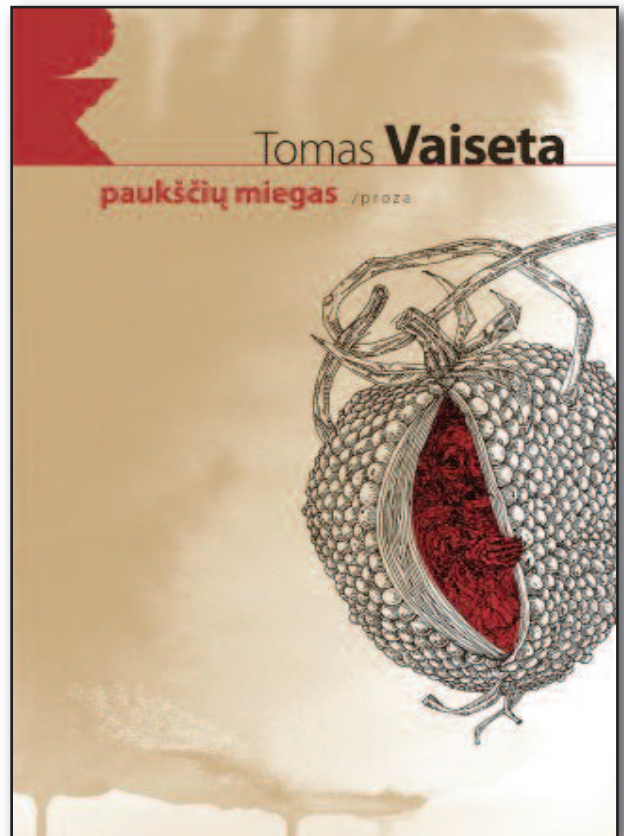
Praėjo metai, o prie naujo kavinės interjero nepripratau. Per daug erdvių, per daug ištaiginga, per daug žmonių, per daug šviesos. Ir dar tas leisgyvis fontanelis, ir ta statula. Neva – mergaitė prie šaltinėlio. Atvežtinė paryžietiško sentimentalumo imitacija. Kur Bronius su tokiu menu nueis, jei pradėjo kavines dekoruoti? Po erdves išdraskymo, pavadinto atnaujinimu, kavinėje padaugėjo įvairaus plauko smalsuolių ir prisiplakėlių. Apsirengę padoriai, kai kurie net pasiturinčiai, galėtum spręsti, kad ministerijų ir departamentų tarnautojai, buhalteriai, sekretorės, bet mindžikuoja sutrikę arba neapsisprendę, dairosi, neranda vietos, maišosi po kojomis. Ateina net ne pasigerti ar paskalų pasigaudyti, o bala žino ko. Lyg būtų kokie šnipai. Bet tokių į šnipus niekas neimtų.

Padavėjas atnešė kavą.

Naujas juodas apskritimas siūbuoja prie pat krašto.

Baksteliu pirštu, puodelis sujuda ir keli lašai iš juodo apskritimo nuvarva trapią sienelę.

Alfredui mano pritarimas nepatiko. Js negali jo užginčyti. Negali surasti, kaip jis sako, *pažeidžiamos*

vietos, už kurios galėtų užsikabinti ir išplėtoti savo samprotavimus. Įsispičia į rudą šliužę ant mano puodelio. Vėl tylą ir naktis. Lyg ir gaila jo, mano brolio, bet labiau savyje jaučiu tvinkčiojantį ilgesį ankstesnei kavinei. Gaila, kad metropoliai ir versaliai tapo orientyru. Kol ji buvo panašesnė į cukrainę nei restoraną, jausdavaisi čia kaip namie. Man patiko siauresnė, bet aukštesnė staliukai su apibraižytais stalviršių kraštais, lyg juos būtų apkramčiusi siautėjusi girta kompanija, kietesnės kėdės, perpus ankštesnė erdvė be nesaikingo vakarietiško dekorų, be jokių šaltinėlių ir priklydėlių. Turiu jam padėti, broliui:

– Ar tau neatrodo, kad šitaip sėdėdami mes demonstruojame ne ką kita, kaip tavo taip peiktą rytietišką pasyvumą?

Tokios savo drąsos dar vakar nebūčiau galėjęs įsivaizduoti. Nebūčiau ryžęsis kišti galvą į ugnį. Alfredas buvo tas, kuris mane, penkeriais metais jaunesnį, nuo trylikos ar keturiolikos nuolat bandė *padaryti žmogumi* pasakojimais apie krikščioniškosios Vakarų kultūros svarbą mums, lietuviams, ir konkrečiai man, lietuviui. Kuriančioji Vakarų civilizacija viename poliuje ir destruktivioji jos priešingybė – *rusiškas nihilizmas* – kitame. Viskas, ką Alfredas darė, turėjo žymėti jį esant vakarietiškos kultūros žmogumi, kiekvienas jo veiksmas buvo šitos orientacijos įrodymas, kiekviena jo garsiai išsakyta mintis turėjo palikti klausytojų galvoje vakarietišką antspaudą, kiekviena jo veido išraiška – Vakarų kultūros triumfą. Jis mane *įtraukė į kavinų gyvenimą*. Jis tvirtino, kad tai vakarietiškos kultūros *conditio sine qua non*. Kad miestas nėra miestas, jei jame nėra kavinų, kuriose susirinkę inteligentai diskutuoja, ginčijasi, plūstasi, kritikuoja valdžią, gimdo naujas idėjas. Man įdomu, ką jis pasakytų dabar. Bet atėjo *nihilistai*, ką jie darys su kavinėmis? Nugriau ir tuščias erdves tarp pastatų užsės gėlėmis?

Alfredas tylėjo. Klausimai tikrai išgirdo. Tačiau dabar turbūt svarsto, ar nuleisti jį negirdomis, ar atsakyti lakoniškai, ar leisti į provokaciją ir atsikirsti iš visų jėgų, kaip tokiais atvejais paprastai elgdavosi su neslepjamu pasigardžiovimu. Jis žinojo, kad būtent tokios reakcijos iš jo tikiuosi. Mes apsikeitėme vaidmenimis. Dabar aš prašiau jo pagalbos, o jis svarstė, ar padėti jaunėliui. Naktis ir brolio tylą.

– Ar tau neatrodo paradoksalu, kad tavo kritikuoti *rusiškojo nihilizmo* persisunkę inteligentai taip aktyviai veikia, o tu štai sėdi čia, kavinėje, ir slepiesi po rytietišku pasyvumu?

Jis nuleido rankas, suėmė kėdę ir, prisitraukdamas arčiau staliuko, jį užkludė.

Juodas apskritimas sujudėjo, bet neišsiliejo.

Kavos buvau nugėręs gerą trečdalį.

Jo veiksmas turėjo reikšti pasirengimą atsakyti. Tačiau jis paėmė savo puodelį, pakėlė prie lūpų ir pasuko galvą į lango pusę.

Naktis blizgėjo kaip stalviršiai. Pusė dviejų. Stalviršiai atspindėjo naktį, ir naktis – stalviršius.*

* Juozas Keliuotis yra atsiminęs, kad kai Lietuvą okupavo sovietai, kai kurie žmonės sėdėjo kavinėse ir nėjo namo, nes bijojo būti suimti. □

NAUJOS KNYGOS

RENATA ŠERELYTĖ

Dalia Staponkutė. *Iš dviejų renkuosi trečią: mano mažoji odisėja*. – Vilnius, Apostrofa, 2014

Gražus ir sklandus kūrinys. Nė kiek neuostabu, kad kritikai išrinko jį kūrybiškiausia 2014 metų knyga – toks kultūringą intrigą sukuriantis tekstas negali neimponuoti. Kaip ir bėgimas nuo provincialumo, įvardijamo kaip neigiama konotacija (kodėl? Ar provincialumas negali būti kitoks?), kultūrinės tapatybės ieškojimas (ir neradimas, nes jeigu rastum, knyga nebūtų tokia šiuolaikiška, gal dėl to toji nerasta tapatybė paskum virsta gudriu filosofiniu terminu „nomadiškas tapsmas“). Šitie dalykai yra tokie aktualūs (o juk visi mėgsta aktualijas, net kritikai ir filosofai), kad neišrinkti šios „mažosios odisėjos“ (va, ir pavadinimas – smūgis mūsų literatūriniam provincialumui) kūrybiškiausia metų knyga būtų tiesiog nepadoru. O kadangi emigracija yra virtusi jau ne tik politiniu, bet ir kultūriniu reiškiniu ir netgi atsirado toks terminas kaip „emigrantų literatūra“, išvelgčiau šios knygos pasirinkimą ir kaip savotišką šio reiškinio įvertinimą, o gal netgi kaip pastangas prisidėti prie vyriausybės programos, remiančios emigrantų kultūrinę saviraišką ir jų grįžimą į Tėvynę.

Tačiau kadangi ir pati autorė į žodį „emigrantė“ žvelgia gana skeptiškai ir kratosi šiam žodžiui lipdomų epitetų, be kurių nepsieina mūsų žiniasklaida, mėgstanti, kad viskas būtų aišku (jeigu emigrantė, tai reikia įvardyti, kokia – ekonominė, politinė, dvasinė, meilės ar kt.), turbūt ir skaitytojui vertėtų taip pasielgti. Ir žvelgti į „nomadišką tapsmą“ kaip į visiškai natūralų dalyką – Staponkutė juk niekuo nesiskiria nuo daugybės lietuvių ir ne lietuvių, pasiklydusių tarp „dviejų tėvynių“. Kai kurie pasiklysta ir tarp trijų – keturių, ką čia dvi... Man ir pati knyga atrodo pasiklydusi (gerąją prasme – ieškant, o ne rezignuojant) – tarp poezijos ir filosofijos. Kaip autorė moka gražiai rašyti apie lietų: „Ap-linkui lyja, ir pajuntu neapsakomą palaimą, kad laukas ir mano vidus susilieja kaip harmoninga pora. Jie turi išsilyti, išsiliūdėti, išsilydyti, ištirpti vienas kitame. Mano prigimtinis lietingas, nostalgiskas vidus ir šlapias laukas pasiilgo vienas kito, ir su pasimėgavimu stebiu, kaip meilūs deimantiniai lašai sliuogia pilkšvu, išskydusiu daiktų paviršiumi ir nurieda nusi-nešdami savo paslaptis“ (40 psl.). Ir apie Barseloną – senos aistros kamuojamą miestą (kažkuo priminė Carlosa Ruizo Zafono „Vėjo šešėlių“, kuriame tos senos aistros pasirenka miestą kaip dekoraciją savo fatališkiems virsmams).

Tik ar nebus tas trečiosios pasirinkimas – savotiškas išsukimas nuo tiesaus atsakymo, ką visgi žmogus renkasi? (Galbūt tai senamadiška– kalbėti apie pasirinkimą „arba-arba“, kai egzistuoja trys, keturi, penki ir galbūt netgi daugiau pasirinkimų). Ar tėvyne (sakytiau, būdinga, kad ji rašoma iš mažosios raidės – kaip „tėviškė“ ir „gimtinė“) kartais netampa Niekieno žemė, Bevardė šalis?.. Apie ją rašė Liūnė Sutema, puikiai pažinusi šitos šalies prieblاندą. Apie tai, kad reikia prarasti šaknis, kad vėl ir galutinai įsišaknytum, rašo Arvydas Šliogeris („Odisėjo bumerangas“, *Literatūra ir menas*, 2014 vasario 20 d.). Bet ar tik nebus teisčiausias Herkus Kunčius, kuris filosofinę kelionės esmę savo kelioninių esė knygoje „Trys mylimos“ išreiškia ne sudėtingais žodiniais pasažais, o tiesiai šviesiai: „Kas aš esu ir ko man čia reikia?“.

Tačiau turbūt visi sutiks, kad filosofui šių klausimų gliaudyti neverta – perdėm abstraktu, gal net kažkaip stačiokiška. To gali imtis poetai – jie paprastai nebijo nuvalkiotų temų. Kita vertus, autorė neretai pati atsako į savo klausimus, ir tai yra labai garbinga, nes kai kurie rašytojai mėgsta tik klausinėti. Pavyzdžiui, į klausimą „kas su mumis darosi globaliame pasaulyje, kodėl mes dažnai liekame be pasirinkimo?“ autorė atsako šitaip: „Globalumas yra visur kaip oras. (...) Šiandien esi keliose vietose iš karto, todėl rinktis nebereikia“ (46 psl.). Vadinasi, išeitų, kad ir tos trečiosios rinktis nebūtina – juk ir taip esi keliose šalyse iš karto. Taigi ir pats žodis „pasirinkimas“ nebetenka prasmės.

Literatūra ir menas, 2015 balandžio 10 d.

„Labasiukų“ laikai, arba sovietmečio grimasos

GERDA GIEDRAITYTĖ - GUDJURGIENĖ

Gerda Giedraitytė Gudjurgienė žurnalistinį darbą pradėjo Lietuvos radijo ir televizijos komitete. Atvykusi su šeima iš Vilniaus į Klaipėdą, daugiau kaip tris dešimtmečius dirbo miesto laikraštyje. Rašė korespondencijas, ruošė puslapius pramonės, ekonomikos, išteklių taupymo, buitės, moterų gyvenimo, poilsio ir kitomis temomis. Pasitraukusi iš „Klaipėdos“ redakcijos, dirbo miesto savivaldybėje spaudos atstove. 2009 metais išleido knygėlę „Atmintis yra rojus“, skirtą 650-osioms Merkinės miestelio vardo paminėjimo metinėms.

Čia pateikiame keletą sovietmečio grimasų, kaip anuomet gyvenome ir dirbome.

Kukli svajonė – butas...

Į Klaipėdą pataikėme atvažiuoti, kai Lietuvoje vyko daugiabučių blokinių namų statybos vajus. Tai buvo 1970 metais. Po naktinės kelionės traukiniu išlipome geležinkelio stotyje. Buvo sausas, pūtė žvarbus vėjas, gniaužė kvapą. Šalia senos, dar vokiškos architektūros, stoties esančioje aikštelėje, ant pjedestalo pamatėme labai keistą vos metro dydžio Lenino skulptūrą. Daugelyje Lietuvos miestų „leninai“ buvo vaizduojami kaip didingi, aukštaūgiai galiūnai. O čia – liliputas. (Užbėgdama į priekį, priminsiu vėliau išgirstą klaipėdiečių pasakojimą. Atseit, po vienos nakties žmonės pamatė Lenino skulptūrą, aprengtą anuomet „madingu“ vatinuku, liaudyje vadinamu šimtasiūle. Sako, miestiečiai bėgo žiūrėti, smagiai šaipėsi, o kagėbistinis saugumas turėjo darbo išsiaiškinti, kas tai padarė. Šimtasiūlė nuo „tautų vado“ greitai dingo, o vėliau iš geležinkelio stoties aikštės išnyko ir pati skulptūra.)

Už seno ir labai nepatogaus pėsčiųjų geležinkelio tilto, ilgus dešimtmečius varginusio to mikrorajono gyventojus, (tik 2010 m. buvo pastatytas naujas betoninis tiltas), buvo statomas blokinių namų kvartalas, o pagrindinė jo gatvė buvo pavadinta 16-osios lietuviškos divizijos vardu. Po daugelio metų ją pervadino Kretingos gatve. Minėtoje gatvėje jau buvo baigiamas statyti namas, kuriame mūsų šeima turėjo apsigyventi. Vyresnioji karta dar mena laikus, kai gauti butą naujame blokiniame name buvo svajonė. Name, apie kurį rašau, apsigyveno žinomi miesto žmonės – aktoriai, dailininkai, architektai, net pats Telefono-telegrafo stoties viršininkas. Ką tai reiškia, gali suprasti tik žmonės iš sovietmečio. Šis viršininkas buvo labai svarbi anų laikų persona. Vyresnieji dar prisimena, kad įsivesti telefoną buvo beveik neįmanoma, reikėjo pažinčių arba laukti eilėje keletą metų. Tad kai kurie namo gyventojai pasinaudojo kaimynyste su Telefono-telegrafo įmonės vadu, ir telefonas jų bute atsirasdavo „be eilės“. Kai jau dirbau redakcijoje, redaktorius net rašė prašymą „draugui Telefono-telegrafo stoties viršininkui“, kad „dėl darbo pobūdžio“ man būtina turėti namuose telefoną. Telefoną įvedė, bet „suporavo“ su kaimynu – kai jis kalbėdavo, aš negalėdavau skambinti, ir atvirkščiai.

Šiandien tokie daugiabučiai namai pravardžiuojami „brežnevinais“, „chruščiovkomis“, o jų gyventojai, dažniausiai

pensininkai, tapo antrarūšiais mūsų laikų žmonėmis ir vadinami varguoliais, ubagais. Šie nušiuę namai su užsilikusių „prarastų“ ir „nereikalingų“ žmonių kontingentu bei jiems neįveikiamais komunaliniais mokesčiais tapo socialine valstybės katastrofa. Bet anuomet tokios liūdnos baigties net nenujautėme...

Suprantama, keisti sostinę Vilnių į beveik nepažįstamą Klaipėdos miestą, kaip ir darbą bei vaikų darželį ir mokyklą, labai nenorėjau, bet pasirinkimo nebuvo. Mūsų šeima Šešioliuktosios lietuviškos divizijos name pragyveno 35 metus, sūnus Audrius ir dukra Lina, baigę vidurinę mokyklą, sugrįžo atgal į savo gimtąjį Vilnių siekti aukštųjų mokslų. Po daugelio metų ir aš atsisveikinau su Klaipėda.

O anuomet apžiūrėję statomą namą, dar dažais kvepiantį butą, patraukėme į miestą. Jis atrodė tamsus ir niūrus, dar išlikę vokiškos architektūros namai – pilki, dažniausiai išdažytomis durimis ir langais, nešvariais kiemais. Nepaisant tokio klaikaus vaizdo, man šie senosios architektūros pastatai buvo nepaprastai gražūs, nes juose slypėjo pradingęs šio krašto pasaulis ir kažkokia praėjusių amžių paslaptis. Šiandien kai kurie senoviniai pastatai, patekę į verslininkų rankas, neteko istorinio žavesio, nemažai jų visai išnyko nuo žemės paviršiaus. O anuomet matėme apleistą miestą ir liūdnus žmonių veidus, girdėjosi daugiausia rusiška kalba, į akis krito dažni rusiški parduotuvių, įstaigų pavadinimai. Atrodė, lyg būtume ne Lietuvoje, o Klaipėda panašėjo į Sovietską (buvusią Tilžę).

Suradome miesto centre „Bangos“ kavinę, anuomet, pasak sutiktų klaipėdiečių, vienintelę modernią užėigą (dabar toje vietoje pastatytas prekybos centras). Buvo ankstyvas rytas, o kavinukėje jau šurmuliavo linksmi nusiteikusių jaunų vyrų būrelis. Apgulę kažkokį muzikos automata, mėtė į jį kapeikas, o iš jo nenutrūksta mai sklido garsi muzika ir dainos. Nedidelė patalpėlė skendėjo cigarečių dūmuose ir degtinės tvaikė, perrėkdamis vienas kitą vyrai plėšė rusiškas dainuškas. Taip linksminosi jūreiviai, grįžę iš jūros.

Vėliau, jau ilgiau pagyvenusi Klaipėdoje, išgirdau, kad jūreiviai į jūrą neplaukia, o tarsi pėsčiomis „eina“ ir „pareina“. Rūkuose ūkiantys laivai, krantinėje susmaigstyti dangų siekiantys keliamieji kranai, sūrstelėjęs jūros kvapas, žuvėdrų klykavimai teikė miestui išskirtinio žavesio. Bangomis pasišiaušusi jūra, medžius raunančios, stogus plėšiančios vėtros ir nuostabi vėjo muzika diktavo savo gyvenimo tvarką ir virš miesto skleidė ilgesingą romantišką aurą. Po Vilniaus priprasti prie klaipėdiečių ritmo buvo nelengva, bet šiandien, kai rašau šias eilutes, o Klaipėda jau praeityje, viso to labai ilgiuosi.

Dar vienas „labasiukas“ atėjo

Netoli namų, Tarybinės armijos gatvėje, buvo „Tarybinės Klaipėdos“ redakcija. Laikraštis leidžiamas lietuvių ir rusų kalbomis. Einu ieškoti darbo pas redaktorių man labai neįprasta pavarde Juda Messie. Pasitiko maloniai, klausė, kokie vėjai čia atpūtė? Net pasiūlė pabandyti vertėjauti iš lietuvių į rusų kalbą. Bandžiau, bet paaiškėjo, kad šiam darbui netinku, nes rusiškai gerai nemoku. O kitos vietos užimtos, tad kol kas darbo nėra. Žadėjo paskambinti. Laukiu mėnesį, kitą – tyla.

Nukelta į 6 psl.

1980 m. „Tarybinės Klaipėdos“ kolektyvas išleido dešimtą tūkstantąjį laikraščio numerį. Ta proga „labasiukai“ ir rusakaliai padarė bendrą nuotrauką. Pusė iš jos žvelgiančių jau iškeliaavo Anapilin... Tarp išėjusiųjų ir redaktorius Stepas Žilinskas (viduryje). Straipsnio autorė Gerda Gudjurgienė – antroje eilėje trečia iš kairės

„Labasiukų“ laikai, arba...

Atkelta iš 5 psl.

„Tarybinė Klaipėda“ buvo Lietuvos komunistų partijos (LKP) Klaipėdos miesto komiteto ir miesto Vykdomojo komiteto organas, tad einu į pačią svarbiausią valdžios įstaigą – partkomą. Prašau padėti gauti darbą. Juk atvažiuoju ne šiaip sau – vyrą pasikyrė čia dirbti. Spaudos ir kultūros šefas atidžiai išklausė, atrodė, palankiai nusiteikęs ir, lyg tarp kitko, pasiteiravo, ar esu komunistų partijos narė. Išgirdęs neigiamą atsakymą iškart pasikeitė ir jau visai nemandagiai išrėžė: jeigu būčiau partinė, darbą padėtų surasti. Dabar, deja... Vėliau, kai jau dirbau redakcijoje ir įvairiuose renginiuose sutikdavau šį pareigūną, jis nusukdavo akis į šalį.

Mano „dėmė“, kad neturiu raudono bilieto, ateityje neretai kišo koją darbe ir kituose gyvenimo verpetuose. Dėl to partiškumo pasitaikydavo įvairių kuriozų, tad darbuotojų nestebino net tai, kad, įpusėjus gamybiniam pasitarimui, nepartiniai korespondentai būdavo išvaromi iš redakatoriaus kabineto. Laikraštį kūrė visas redakcijos kolektyvas, bet aptarti kažkokius svarbius reikalus už uždurų durų galėjo tik ypatingi žmonės – kompartijos nariai.

Tačiau nėra to blogo, kad neišeitų į gerą. Viena dieną į namus atvažiavo redakcijos vairuotojas Nikolajus (darbuotojų vadinamas Miku) ir pranešė džiugią žinią: kviečia redaktorius. Viską metusi, skubiai sėdau į redakcijos „Volgą“ ir jau stoviu redakatoriaus kabinete. J. Messie pasakė, kad esu priimta korektorės pareigoms.

Tada net nepagalvojau, kad šioje redakcijoje užsibūsiu ilgus dešimtmečius, sutiksiu daug įdomių žmonių, gerų draugų, pažinsiu šį istorinį miestą ir Klaipėdos kraštą. Kad nuostabią Neringą bus ranka pasiekama. O nuo namų iki Baltijos jūros Melnrageje – vos du, iki Girulių – penki miesto autobusų sustojimai...

Pradžią buvo nelengva ir nerami. Pajutau, kad naujokai čia nepageidaujami, į juos žiūrima ne draugiškai. Klaipėdoje žinomas žurnalistas, ilgametis redakcijos darbuotojas Vytautas Bajoras taip prisimena pirmąjį savo atėjimą į redakciją: „Einu koridoriu, prie vienu durų stoviniuoja būrelis vyrų ir moterų. Kalbasi pusblasiu: „Kto eto? – girdžiu nuaidamas. „Ješčio odin labasiukas prišiol“. (Išvertus į lietuvių kalbą, skambėtų taip: *Kas čia toks? Dar vienas „labasiukas“ atėjo*). Tų „labasiukų“ (rusiškai „labasiuku“) būdavo pašiepiamas lietuviškas pasisveikinimas – labas) vis daugėjo. 1950 metais susijungė du laikraščiai – rusiškas „Sovetskaja Klaipėda“ ir rajoninis lietuviškas „Raudonasis švyturys“, tapdami dvikalbe „Tarybine Klaipėda“. Tačiau šeiminingais čia jautėsi pirmieji, ir juos erzino kiekvienas naujas „ne savas“. (V. Bajoras „*Rudens lygiadienis*“, 1990 m. rugsėjo 22 d.).

Panašiai atsitiko ir man. Kartą, vos pradėjusi dirbti, bėgu su korektūros puslapiais koridoriu. Sustabdo gerai nusiteikęs, išlenkęs taurelę (anuomet darbo metu tai buvo įprastas ir toleruotinas reikalas) redakcijos atsakingasis sekretorius: „Sluškai baryšnia, čego ti priporlasia v etų redakciju? Takich mi vidali, oni zdes nezaderživajutsia. Uchodi poka ne

pozдно“. (Išvertus taip skambėtų: „Klausk, panele, ko atsidanginai į šitą redakciją? Tokių mes matėme, jie ilgai čia neužsibūna. Išeik, kol nevėlu). Tai buvo netikėta ir nieko gero nežadėjo. Atsakiau šiam „frontovikui“, kad atėjau čia dirbti ir niekur nesiruošiu išeiti. Šio žmogaus nepalankumą jaučiau ilgus darbo metus, kol jis, prasidėjęs Atgimimui, paliko redakciją.

Korektūroje ilgai neužsibuvau. Norėjau dirbti žurnalistinį darbą. Bet tai buvo ne taip jau paprasta. Prireikė konkurso, rekomendacijos, partinės ir profsąjungos organizacijų svarstymų ir užtariamojo žodžio, kad „pateisinsiu“ pasitikėjimą. Širdis linko prie kultūros temų, bet ten patekti nebuvo jokių galimybių: visi etatai kolegų „užsėsti“ iki pensijos... Tad buvau patenkinta, kai pakvietė dirbti į pramonės skyrių.

Klaipėda – pramonininkų miestas. Veikė didelės žvejybos, statybos, maisto, lengvosios pramonės ir kitos stambios įmonės bei organizacijos. Visą šį ūkį stropiai prižiūrėjo ir jam vadovavo miesto komunistų partijos komitetas (partkomas). Jo nurodymu pramonės įmonėse ir redakcija dalyvaudavo vadinaimosiose kokybės estafetėse. Tikrindavome produkcijos kokybę, įmonės kolektyvo darbo sąlygas, kaip laikomasi standartų, sanitarijos reikalavimų ir kt. Važiudavome į tas įmones dideliu būriu – partkomo bosai, standartų tarnybos specialistai, sanitarijos atstovai, žurnalistai. Įmonių vadovai su visa svita šią delegaciją pasitikdavo iškilmingai, vedžiodavo po šiam vizitui išblizgintus cechus ir gamybos patalpas, rodydavo viską, kas geriausia. Pasakodavo, kaip vyksta socialistinis lenktyniavimas, kaip vykdomi penkmečio planai ir kaip gera ir lengva čia dirbti darbo žmogui. Nes viskas čia daroma jo labui, laimingam gyvenimui.

Miesto vadovai patenkinti pritariamai linkėdavo galvomis, šios pasakos jiems labai patikdavo, nes, anot kompartijos dogmų, darbo žmonių laimingas gyvenimas yra komunistų vadovavimo nuopelnas. Ir ypač jiems patikdavo gausios vaisės jaukiame svečiams skirtame įmonės kambarėlyje. Grįžę į savo kabinetus, kompartiečiai lengva ranka padėdavo „paukščiuką“ prie dar vienos atliktos „meroprijatijos“ (priemonės).

Įmonės vadovai nerdavosi iš kailio, stengdamiesi pasirodyti kaip galima geriau. Nenorėjo būti kritikuojami partkome ir miesto laikraštyje. O mes, žurnalistai, fotokorespondentas žvalgėmės po cechus, gamybos patalpas, po visokius užkampius, kurie nebuvo rodomi partiniams bosams, kalbindavome darbininkus, ir visa tai, kiek leido galimybės bei redakatoriaus drąsa, suguldydavome į laikraščio puslapius.

„Priedurai“ prie uždarbio

Tačiau visos tiesos apie miesto įmones nebandyk rašyti. Redaktorius nepraleis. Nemažai Klaipėdos gamyklų atrodė niūriai, buvo įkurdintos apgriuvusiuose pokario laikų pastatuose, darbo sąlygos juose nepaprastai sunkios. Ypač baisu buvo sveikatai kenksmingoje „Syriaus“ sausųjų elemen-

tų gamykloje, kurioje kai kurie cechai veikė dar iš devynioliktojo šimtmečio per stebuklą išlikusiose patalpose. Jose suodžius kastuvais žarstantys darbininkai atrodė lyg vergai, matyti kino filmuose, žibėdavo tik akys ir balti dantys. Po darbo, numetę sudinus drabužius, jie neturėdavo net kur žmoniškai nusiprausti. Senasis Tabako fabrikas (dabar čia įsikūręs „Menų fabrikas“), paskendęs dulkėse ir triukšme, buvo cigarečių vagių rojus. Šalia esančiame miesto turguje jas „iš po skverno“ pardavinėjo turgaus bobutės. Miesto centre nedideliuose barakuose trimis pamainomis dūzgė griozdiškos kojinių mezgimo mašinos. Moterys mezgėjos, nualintos naktinio darbo, planų viršijimo ir socialistinio lenktyniavimo, dažnai sirgdavo.

Tačiau visas įmones savo garsumu lenkė Mėsos kombinatas. Apie jį verta parašyti plačiau, nes tai buvo „valstybė“ mieste. Kombinatas buvo nepaįmama tvirtovė, produkcijos grobstytojų lizdas, nuo kurio sklindanti baisi smarvė nuodijo aplinkinių daugiabučių namų gyventojus. Nuolatinė maisto produktų stoka miesto parduotuvėse ir visada visko trūkumas skatino tarybinį žmogų vogti valstybinį turtą. Visa jį supanti aplinka, partinių bonzų privileijuotas gyvenimas (jie buvo aprūpinti per „užpakalines duris“ mėsos produktais, drabužiais, batais, baldais), kalė į galvą mintį, kad iš darbovietės būtina ką nors nugvelbti, parsinešti į namus, o mėsos produktų dar ir „ant pardavimo“. Paklausa buvo didelė, nes parduotuvių vitrinose dažniausiai pui kuodavosi tik galvijų kanopos, kažkodėl vadinamos „Brežnevo basanožkėmis“.

Vieni mėsą iš kombinato „nešė“ paslėpę po drabužiais, kiti mėsos paketus „skraidindavo“ per aukštą kombinato tvorą. Už jos – laukdavo „ichtiandrai“, vogtos mėsos perpardavinėtojai. Viršininkams grobti kombinato turtą buvo patogiau, jie iš teritorijos išriedėdavo nuosavais automobiliais ir jų niekas netikrindavo. „Grobis“ buvo papildomas „uždarbis“ prie menko atlyginimo, o praturtėję viršininkėliai statėsi namus, pirtes, pirkto automobilius. Ir kaip čia nevogsi, jeigu net pats SSRS komunistų partijos generalinis sekretorius L. Brežnevas per televiziją gyrėsi, kaip jis skurdų studento gyvenimą pagerindavo ką nors „nušvilpęs“ iš gamyklos, kurioje dirbo.

Šis „verslas“ tapo jau nevaldomas, tad kartais (dėl akių) buvo imamasi tam tikrų drausminamųjų priemonių. Buvo rengiami vadinamieji reidai. Liaudies kontrolieriai kviesdavosi draugovininkus, milicininkus, kartais žurnalistus ir „netikėtai“ (dažniausiai geri dėdės apie reidą pranešdavo iš anksto) užklupdavo kombinatą. Tikrindavo visas cechų patalpas, visokius užkaborius, po pamainos pro vartus išeinančius darbininkus ir ieškodavo paslėptos mėsos. Vadinaamoje „prochodnaja“ (kontrolės punkte) darbininkus net išrengdavo, iščiupinėdavo, ar po rūbais nepaslėptas mėsos gabalas, ar apie moters liemenį neapraigzyta dešros rinkė... Darbininkai, ypač moterys, (ir šį spektaklį stebėję žurnalistai) rausdavo iš gėdos, bet klusniai vykdė kontrolierių reikalavimus. Graudu buvo žiūrėti (tekdavo nugręžti akis), kai kartą vienam darbininkui prisiėjo atsegti kelnų diržą ir „nuo pilvo“ nuimti nemenką kiaulienos karbonado gabalą.

Miesto pasididžiavimas buvo žvejai ir didžiulis žvejybinis laivynas. Jūros darbininkai garsėjo neblogais uždabiais, bet ir labai sunkiu darbu. Seni laivai, žvejų pravardžiuojami geldomis, suposi pasaulio vandenynuose, žvejai pusmečiais nematė savo artimųjų, po kojomis neįautė tvirtos žemės, tačiau, kad gautų geresnį reisą, turėdavo duoti kyšį aukštesnes pareigas užimantiems bazės darbuotojams.

Žurnalistai, miesto akys ir ausys, daug ką matė ir girdėjo, bet rašyti reikėjo apie socialistinį lenktyniavimą, darbo pergales, penkmečio planų vykdymą ir... pirmyn į komunizmą. Retkarčiais buvo leistina įvardinti „vis dar pasitaikančius trūkumus“ – kokį nors smulkų vagiųjų, nugvelbusių kokį nors menkniekį, arba močiutę (spekuliantę), prekiaujančią savo išaugintomis gelėmis. Keisti dalykai dėjos: kas tik galėjo vogė, grobė ir pataliukais džiaugėsi „prisidūręs“ geresniam gyvenimui. Kažkoks visuotinis pamišimas vertė taip elgtis.

Palaiptiui padėtis keitėsi. Buvo pertvarkomos senos, statomos naujos gamyklos. Augančiai pramonei reikėjo naujų darbo rankų, specialistų, tad iš plačiosios „tėvynės“, Sovietijos, į Klaipėdą plūdo tūkstančiai svetimtaučių. „Labasiukų“ laikai dar nesibaigė, dar ilgai naujam darbuotojui pavymui girdėjosi rusiškas pasipiktinimo šūksnis: „Kas čia toks, ko jam reikia?“... □

Naujausi duomenys apie mūsų protėvius (8)

Akmens amžiaus dvasinė kultūra

Istorikų skepticizmas

Tarp Lietuvos istorikų vyrauja skeptiška nuomonė apie mūsų protėvių – pagonių sugebėjimą abstrakčiai mąstyti. Kai kurie istorikai neigia, kad galėjo egzistuoti pagoniško tikėjimo sistema, kad to meto visuomenė turėjo kažką panašaus į šventyklas ir dievų panteoną. Šio laikotarpio žmonės bandoma parodyti kaip neprotaujančių gyvūnų pasaulį. Net ankstyvasis istorijos laikotarpis iki pat Gediminaičių dinastijos, istorikų nuomone, buvęs toks tamsus, kad mūsų protėviai net nesugebėję perimti iš Vakarų sklindančios krikščionybės. Archeologai savais tyrimais mėgina tam prieštarauti ir diskutuoja su tokių istorikų kaip Darius Baronas ir Alfredas Bumblauskas darbuose atsispindinčia nuomone.

Ar galima kalbėti apie dvasinę kultūrą akmens amžiuje?

Ne tik galima, bet ir reikia.

Ką mums gali papasakoti ankstyviausi pagonybės laikai ir kas apie tai kalba? Iškalbingiausi yra žmonių laidojimo papročiai, apie kuriuos byloja kapai su juose randamais daiktais, tarp kurių yra ir meno dirbinių, taip pat daiktai, randami gyvenvietėse, statiniai, kurie rodytų, kad egzistavo visuomeninės paskirties būstai ir juose galėjo vykti bendruomenės šventės ar apeigos. Mes negalime pasakyti, kokios jos buvo konkrečiai, bet kad tokie dalykai egzistavo netgi akmens amžiuje, galima susidaryti nuomonę iš archeologinės medžiagos.

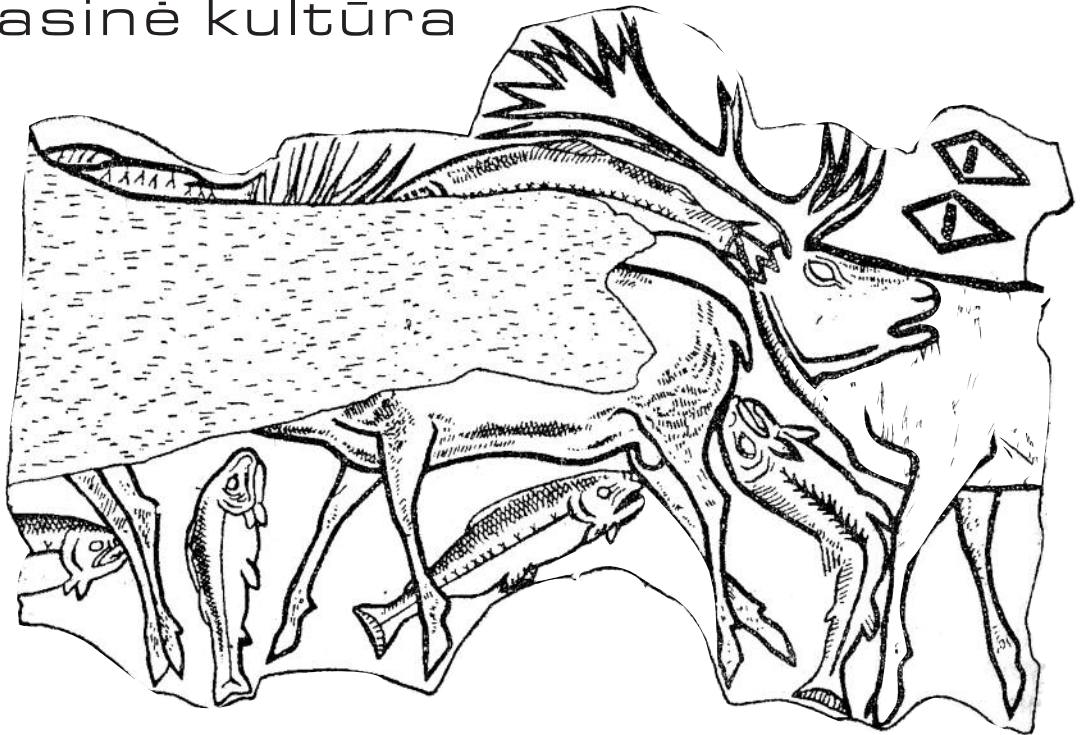
Apie pirmąsias visuomenės ideologiją ir jos raidą galime pradėti kalbėti nuo mezolito laikų, nes apie ankstesnius – paleolito laikus – mes kol kas daug ką pasakyti negalime, nes neturime įrodymų (tai nereikia, kad jų nėra, gali būti, kad mes dar neatradome arba įrodymų neišliko), bet galime remtis kitų kraštų tyrimais.

Europoje vėlyvajame paleolite žinomi piešiniai ant uolų, kuriuose atsispindi to meto žmonių apeigos, randami meno dirbiniai – amuletai, statulėlės, kurios to meto žmonėms kažką reiškė. Lietuvoje iš to laikotarpio tokių dalykų nėra, nes čia nėra ir tokių uolų – tvirtos medžiagos, ant kurios protėviai galėjo piešti ar skaptuoti. Yra išlikęs tik mamutų medžioklę vaizduojantis piešinys ant kalkinio akmens buvusioje pietinėje Prūsijos teritorijoje (Kumilsko, buv. Johannisburgo apskrityje). Žmonių vaizdavimas primena klasikinę vėlyvojo paleolito Madleno kultūros meno raišką. Viena titnaginė figūrėlė iš Skarulių (Jonavos miesto dalis) vaizduoja žmogų. Analogiškai vėlyvajame paleolite žmogų vaizdavo ir Pietų Prancūzijoje įvardintos Madleno kultūros gyventojai. Gali būti, kad relikto iš to laikotarpio yra ir daugiau, bet nėra atpažinta. Kretuono apyežeryje yra rasta ankstyvojo mezolito, gal net vėlyvojo paleolito žmogaus galvą vaizduojanti figūrėlė, atsitiktinai aptikta kasant bulves darže.

Daugiau seniausių duomenų apie žmonių dvasinį gyvenimą Lietuvos teritorijoje turime iš mezolito laikotarpio, kada čia jau augo miškai ir buvo atšilęs klimatas. Kad žmogus ne tik maitinosi, bet ir turėjo tam tikrą dvasinį gyvenimą, rodo tai, kad jis su apeigomis laidojo savo mirusiuosius, o ne šiaip išmetė žvėrim suėsti.

Seniausi du palaidojimai rasti Žemaitijoje, prie Biržulio ežero – Spigino ir Donkalnio salose. Tai vėlyvojo mezolito kapai. Kuo jie įdomūs? Mirusieji buvo palaidoti atokiau nuo gyvenvietės, už vandens, kuris turėjo rodyti, kad miręs žmogus nuėjo į kitą pasaulį – ten, anapus. Mezolito laikotarpio kapinynai salose randami ir plačiau Europoje – pvz., Elnių salos kapinyne Onegos ežere (Rusijoje); Danijos, Švedijos teritorijoje – Vedbeak, Nederst, Tybrind Vig, Skateholm ir kt. Tačiau galima manyti, kad taip buvo ne visur. Pvz., šiaurės vakarinėje Latvijos teritorijoje, Zvejniekų kapinyne, mirusieji buvo laidojami visai šalia gyvenvietės.

Kas būdinga Lietuvos teritorijoje rastiems mezolito laikotarpio kapams? Mirusieji laidoti ištiesti ant nugaros, rankos – prie šonų. Visi mirusieji buvo apibarstyti raudona ochra. Tai būdinga visai to laiko-

Madleno laikotarpio piešinys Lorte urve (Prancūzija), vaizduojantis per upę persikeliančius šiaurės elnius ir žuvis

tarpio Šiaurės Europai. Prie mirusiojo aptiktas židiny, sukrautas iš akmenų ir taip pat apibertas ochra.

Ugnies ir gyvybės simbolis ochra

Kas toji ochra ir ką ji galėjo reikšti to meto žmonėms?

Tai seniausias iš žmonių žinomų pigmentų (seniausios olų tapybos, kur naudota ochra, amžius yra apie 30 tūkstančių metų). Ochros pagrindą sudaro geležies rūda, turinti limonito. Rudos ochros pagrindą sudaro mineralas gėtitas. Ochros spalva svyruoja nuo rusvai geltonos (žalia ochra) iki rudai raudonos (deginta ochra) – pagamintos iš geležies rūdos – hematito. Geriausia ochra kasama Prancūzijoje. Atspari šviesai, gerai maišosi su kitais dažais, turi didelę dengiamąją gebą, nenuodinga, naudojama dailėje, namams dažyti ir pan. Ta medžiaga laidotuvių apeigose akmens amžiuje buvo naudojama Europoje ir iš ten paprotys atsineštas į Pabaltijį. Mūsų kraštuose ochra aptinkama geležies rūdos turinčiose teritorijose, kur yra šaltinių, ežerų pakrantėse, – trykšdami šaltiniai ir žemės paviršių iškelia rudas medžiagos sankaupas. Medžiaga natūraliai randama sušokusi ir gabalus – gurvolius, kuriuos senovėje pakaitinę žmonės sutrindavo į miltus.

Kadangi ochra Donkalnio akmens amžiaus kapavietėje randama improvizuotame židinyje, galima manyti, kad to meto žmonėms ji reiškė ugnies, šilumos ir apšalymo simbolį. Ochra galėjo simbolizuoti ir gyvybės šaltinį – kraują. Apiberdami ochra patį mirusįjį protėviai, matyt, norėjo, kad jis toliau gyventų ar norėjo jį apgobti šiluma, – yra labai įvairių aiškinimų. Be to, ochros aptinkama daugiau tuose kapuose, kur aptinkama ir didesnis kiekis įkapių. Ochra dar laikoma kaip sterilizuojanti priemonė, švarumo elementas. Ochros buvo beriami nemažai, ir tai išskirtinai mezolito laikotarpio bruožas. Tiesa, šis paprotys kai kur dar išsilaikė ir ankstyvajame neolite, pvz., prie Kretuono ežero, Švenčionių rajone, kur rastas grupinis kapas su ochros židiniu viduryje – 30 cm skersmens duobutė, pripilta ochros.

Vėliau, kai išnyko ochra, kapuose yra randama medžio anglių. Ugnies kaip šilumos ir apšalymo įvaizdį pakeitė medžio anglis. Kad nebūtų šalta, mirusiam žmogui užkuriama ugnis, o išlydint į pomirtinį gyvenimą židinio duobutė priberama anglių.

Mūsų protėviai papročius atsinešė iš Europos

Nors Pabaltijyje, kur paleolite (XII tūkst. pr. Kr.) mūsų protėviai paskui tipstantį ledyną atėjo iš Europos, ryškių papročių pėdsakų iš to laikotarpio dar neaptikome, bet kad tai buvo aukštos civilizacijos žmonės, įrodymų ieškantose teritorijose, iš kur jie atėjo. O jie atėjo iš Pietų Europos, Ispanijos ir

Prancūzijos teritorijų, kur gyveno vadinamosios Madleno kultūros žmonės. (Madleno kultūra – vėlyvojo paleolito archeologinė kultūra, pavadinta pagal 1863 m. E. Larteto tyrinėtą urvą La Madeleine Prancūzijoje, prie Dordonės intako Vėzerio upės; vardo autorius Gabrielis Mortiljė.) Tarp Madleno žmonių ir mūsų paleolito žmonių laiko atstumas yra 5–7 tūkst. metų. Toks tos civilizacijos judėjimo į šiaurę greitis – kol Madleno žmonės iš pietų pasiekė nuledėjusią Pabaltijo dalį. Turint mintyje, kad akmens amžiuje laikas slinko labai lėtai ir tradicijos bei papročiai išsilaikydavo tūkstančius metų, turime pagrindo manyti, kad madleniečių kultūros relikto ir papročių mūsų protėviai atsinešė ir iki Baltijos. Bet pirmiausia apie pačią Madleno kultūrą.

Madleno kultūra XVII–XI tūkstantmetyje pr. Kr. buvo plačiai paplitusi Europoje. Vėlyvojo Madleno kultūros stovyklų randama nuo Portugalijos iki Danijos, Vokietijos, Lenkijos ir Lietuvos, jai būdingų radinių aptinkama taip pat ir Pietų Skandinavijoje. Seniausios Madleno stovyklos randamos Prancūzijoje. Smulkesnės, savitą technologiją naudojusios Madleno kultūros grupės dažnai laikomos atskiromis kultūromis: Arensburgo, Bromės-Liungbiu, Kresvelo, Federmeserio, Hamburgo, Svidrų. Lietuvoje pirmųjų gyventojų kultūra paprastai vadinama Pabaltijo Madlenu.

Meniniai Madleno kultūros daiktai Europoje žinomi iš 40–45 tūkst. m. pr. Kr. laikotarpio. Madleno kultūra pasauliniu mastu yra daugiausiai meno palikusi populiacija. Afrikoje, Australijoje gyvenę žmonės taip pat yra kai ką palikę, bet Madleno kultūros žmonės buvo nepalyginamai labiau ištobulinę savo meninę raišką. O kadangi europinė populiacija gimė iš Madleno žmonių, mes ir save galime laikyti Madleno palikuonimis. Tą meninę raišką perėmė ir mezolito bei neolito kultūros, išplitusios iki pat šiaurinių kraštų. Madleno kultūros žmonės pietinėje Europos dalyje paliko garsiuosius piešinius ant uolų, kurie saugiausiai išliko olose. Piešinius tyrinėtojai sieja su apeigomis – vaizduojami žvėrys, medžioklės scenos. Ten rasta ir kitokio vaizduojamojo meno – jie drožė mamutų skulptūreles (mamutai gyveno tik šaltame klimato, todėl galime įsivaizduoti, kad tuo metu šalta buvo Europoje; Madleno žmonės gyveno atšiauriomis sąlygomis, nes tai buvo ledynų laikotarpis; ledynai buvo užgule Alps, Pirėnų pusiasalį, Skandinaviją; aplink tvyrojo šaltos dykvietės, o gyventojai buvo prispausti prie Biskajaus įlankos, Viduržemio jūros pakraščių). Taip pat jie drožė laukinių arklių skulptūreles, iš molio lipdė meškos skulptūreles, į kurias tose olose rituališkai būdavo šaudoma.

O ką galėtume įvardinti kaip mūsų protėvių madlenišką kraitį? Akivaizdžiausias būtų – Madleno kultūros laikų laidojimo paprotys, mūsų teritorijoje išlikęs iki mezolito – laidoti naudojant ochrą. 40–35 tūkst. m. senumo palaidojimų su ochra nemažai rasta ir dabartinės Ukrainos, Rusijos, Čekijos, Slovakijos teritorijoje.

Tęsinys kitame numeryje

Kultūros kronika

Balandžio 8 dieną Neimegene (Olandija) prasidedančio tarptautinio trumpametražių filmų festivalio „Go Short“ specialioje festivalio programoje „Baltic Shorts“ bus rodomi filmai iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos. Lietuviškąją jos dalį sudaro 5 filmai: „After Rave“ (rež. Kamilė Milašiūtė, 2014 m.), „Triukšmadarys“ (rež. Karolis Kaupinis, 2014 m.), „Šuns dienos“ (rež. Ieva Veiverytė, 2013 m.), „Liza, namo!“ (rež. Oksana Buraja, 2012 m.), „Galim susitikti, galim nesusitikti“ (rež. Skirmanta Jakaitė, 2011 m.). „Triukšmadarys“ atrinktas ir į festivalio konkursinę Europos programą, kurioje varžysis 60 filmų.

Balandžio 11–15 dienomis jaunieji lietuvių autoriai dalyvavo didžiausioje ir svarbiausioje Amerikos rašytojų ir rašytojų programų asociacijos organizuojamoje konferencijoje ir knygų mugėje Jungtinėse Amerikos Valstijose. Didžiausiame Šiaurės Amerikos literatūros renginyje šiemet vyko daugiau nei pusė tūkstančio literatūros skaitymų, lankytojai susipažino su dviem tūkstančiais leidinių, septyniais šimtais literatūros organizacijų ir leidyklų iš viso pasaulio. Lietuvos poeziją pristatantis leidinys yra vienas iš 550-ies renginių, atrinktų į konferencijos programą iš daugiau nei 1 300 pasiūlytų. Su lietuvių poezijos antologija supažindino jos sudarytojai vertėjas Rimas Uzgiris ir poetas Marius Burokas bei dvi poetės – Ilzė Butkutė bei Giedrė Kazlauskaitė.

Jurgio Baltrušaičio namuose prie LR ambasados balandžio 8 dieną įvyko lietuvių literatūrai skirto literatūros žurnalo „Inostranaja literatura“ numerio pristatymas. Lietuvių literatūrai skirtas žurnalo „Inostrannaja literatura“ (2015, Nr. 3) kovo numeris pavadintas „Lietuva: išsklaidyta ir surinkta“. Žurnalo viršelį puošia Lenkijoje gyvenančio lietuvių dailininko Stasio Eidrigėvičiaus paveikslas. Anot šio projekto koordinatūros R. Mėlinskaitės, „Išsklaidymo ir surinkimo patirčių suvokimas jau davė vaisių, kurie anksčiau nebūtų turėję sąlygų subręsti. Tik dabartinėje Lietuvoje galėjo atsirasti pjesė apie lietuvių mistifikatorių, kuris paskui Adomą Mickevičių atvažiuoja į Paryžių, apstulbindamas Honoré de Balzacą ir George Sand, arba pasakojimas apie tai, kaip du „veteranai“, savo laiku kovoję prieš „miško brolius“, Šv. Stanislovo dieną ieško pinigų degtinei, arba lietuvių pranciškono esė, apmąstanti lietuvių kaltę prieš žydus. Ir tik dabar toje pačioje lentynoje viena šalia kitos gali stovėti „miško brolio“ Liongino Baliukevičiaus-Dzūko, poeto išeivio Alfonso Nykos-Niliūno ir sovietinių laikų literatūros mokslininko Vytauto Kubiliaus dienoraščiai ar Kipre gyvenančios Dalios Staponkutės esė romanas.

Balandžio 11 d. Mondovi miesto keramikos muziejuje Italijoje atidaryta lietuvių keramikos paroda „Terre di Kaunas e Vilnius“ (Kauno ir Vilniaus žemės).

Ši paroda, jau eksponuota Castellamonte bei Turine, sulaukė italų visuomenės dėmesio kaip informacijos apie Lietuvą per išraiškingas ir šiuolaikines keramikos formas šaltinis. Tai jau trečią kartą Italijoje rengiamas lietuvių keramikos meno projektas, kuriame bendradarbiaujant su galerija „Aukso pjūvis“ savo kūrinius pristato net 17 autorių. Parodoje eksponuojamas Lietuvos Nacionaline kultūros ir meno premija apdovanojamas Aldonos Jonuškaitės-Šaltenienės darbas „Puota“. Jam Mondovi keramikos muziejaus erdvėse paskirta atskira salė.

Kaunas

Atkelta iš 2 psl.

Vis dėlto Mariaus Ivaškevičiaus „Madagaskaro“ pagrindu sukurtas Rimo Tumino spektaklio sėkmė verčia manyti, kad šiandienos žiūrovui ir skaitytojui priimtinesnis nepriklausomybės ir okupacijos priešpriešos generuojamas sparčiai modernėjančios, kūrybingumo kunkuliuojančios, fatališko laikinumo paženklintos tarpukario Lietuvos pasakojimas, kuriame nepriklausomybės dvidešimtmetis lietuvių tautos „kryžiaus kelio“, didžiųjų katastrofų ir netekčių kontekste pasirodo kaip įstabi sėkmės istorija, kaip būtina kolektyvinės atminties vieta, atrama ir provaizdis šiuolaikinės vakarietiškoji orientuotos, modernios Lietuvos tapatumui kurtis

Liūnė Sutema yra teigusi, kad bijanti grįžti į gimtinę, nes nerasianti, kaip palikusi ir viskas būsia pasikeitę. Išeiviams, kilusiems iš tarpukario Kauno, Jūsų rekonstruotas literatūrinis laikinosios sostinės Kauno mitas padės išsaugoti nostalgiją gimtojo miesto prisiminimą?

V. Š. Nežinau. Manding kiekvienas (o ypač tarpukario Kauną dar atmenantis) turi savą įsivaizdavimą, koks miestas tai buvęs. Savo tyrime bandžiau išgryninti būdingus, labiausiai įsigalėjusius literatūrinio laikinosios sostinės vaizdinio bruožus, tačiau aki vaizdu, kad miesto tikrovė buvo gero, kai įvairesnė nei literatūriniai jos modeliai. Būtų puiku, jeigu kas nors imtųsi šiandien surinkti dar gyvų tarpukario laikų kauniečių atsiminimus. Tiesa, esama keleto tokio pobūdžio publikacijų, bet aš neabejoju, kad daug tebėra neužrašytų, neužfiksuotų pasakojimų, kurie galėtų tapti itin vertinga medžiaga ateities kartoms. Ko gero, didžiausias tokio darbo iššūkis susijęs su geografiniais nuotoliais: po Antro pasaulinio karo nemaža dalis kauniečių pabiro po įvairias šalis, tad reikėtų nemažai pakeliauti renkant jų atsiminimus.

Kaip įvardytumėte dominuojantį laikinosios sostinės stilių? Koks veikėjų tipas?

V. Š. Tiek kūrinių stilius, tiek veikėjų tipai kito priklausomai nuo istorinių-politinių aplinkybių. Antai, būdingiausi tarpukario literatūros kauniečių tipai yra karjeristas ir neretai kompozicinę porą su juo sudaranti „fatališkoji moteris“. Įvairių šio laikotarpio autorių kūryboje jie turi pastovias charakteristikas, kurios skleidžiasi identiškose siužetinėse situacijose, o jų traktuotė varijuoja nuo satyros (Kazio Binkio, Teofilio Tilvyčio poemose, Petro Vaičiūno dramoje *Patriotai* ir kt.) iki melodramos (bulvarinėje prozoje).

Karjeristas arba „šių laikų herojus“ – tai iš valstiečių luomo kilęs Kauno valdininkas, beatodairiškai siekiantis išsitvirtinti ant kiek įmanoma aukštesnės socialinių rangų pakopos. Būdinga, kad šis tipažas literatūriname laikinosios sostinės tekste paprastai turi priešininką – idealizuotą *Aušros gadynės* visuomenininko tipą. Jų konfrontacija tekste vaizduojama kaip skirtingų vertybinių sistemų sandūra. „Šių laikų herojaus“ paveikslas – tai visos prasisiekėliškos lietuvių vidurinėsios klasės, naujos moralės atspindys: grobuoniški instinktai, oportunizmas, servilizmas, pragmatizmas, savanaudiškumas, visuomeninio sta-

tuso, prestižo sureikšminimas kaip priešprieša atgimimo laikotarpio etiniam idealui – pasiaukojimui visuomenės labui, idealizmui, patriotizmui, dvasinių vertybių iškėlimui aukščiau už materialines. Tikrieji valstybingumo kūrėjai laikinojoje sostinėje vaizduojami nustumti į paraštes, jų idėjos, vertybės „šių laikų herojų“ pašiepiamos kaip atgyvenusios, nebeatitinkančios naujųjų laikų dvasios.

Kitas tarpukariu susiformavęs literatūrinis laikinosios sostinės antiherojaus tipažas yra „fatališkoji moteris“. Šiuo personažu lietuvių literatūros tradicijoje pasirodo visiškai nauji lyčių santykiai – dėl pavergiančio seksualumo pranašumą įgijusi moteris ir į pražūtį jos stumiamas geidulių apsėstas, valios netekęs vyras. Tarpukario rašytojai nesitenkino visoje Vakarų kultūroje anuomet madingo personažo įvedimu į savo kuriamus siužetus, jie siekė atskleisti aplinkybes, kuriomis esą susiformuoja fatališkoji moteris. Tokias sąlygas jie matė ydingoje, vartotojiška etika grįstoje laikinosios sostinės moralinėje terpėje: prabangių prekių pasiūla, pramogų gausa ir vartojimą skatinanti bei elgesio normų laisvę toleruojanti aplinka tariamai stumia į pražūtį vitališkos prigimties moteris. Tokiu būdu *femme fatale* tarpukario rašytojai vyrai susiejo su laikinojoje sostinėje beįsigalinčios vartojimo kultūros kritika. Kadangi būtent laikinoji sostinė tapo šios kultūros placdarmu Lietuvoje, tarpukario Kaunas anuometėje literatūroje tiesmukai sutapatintas su konsumeristine etika bei jos pagimdytomis socialinėmis moderniosios visuomenės ydomis, tradicinių moralinių vertybių devalvacija.

Koks Jūsų didžiausias atradimas rašant šią monografiją?

V. Š. Didžiausiu atradimu man tapo didžiulė literatūrinės laikinosios sostinės vaizdinijos įvairovė, beužsi-mezgančios tradicijos lūžinėjimas, transformacijų kreivė.

Esate ne kaunietė. Koks Jūsų santykis su Kaunu prieš ir po monografijos?

V. Š. Gimiau, užaugau ir dabar gyvenu Vilniuje. Vaikystėje, studijų metais Kaunas man tebuvo vienas iš didžiųjų Lietuvos miestų. Savitas, unikalus – kaip ir bet kuris kitas miestas. Tačiau asmeninio santykio su juo neturėjau. Jis užsimezgė jau rašant monografiją. Tada atradau Kauną kaip tarpukario modernistinė architektūra man itin estetiškai patrauklų, per keletą kartų miestiškasias tradicijas išlaikiusį ir todėl stiprią tapatybę susikūrusį miestą. Kita vertus, Kauną pažįstu daugiausia iš tarpukario laikų dokumentinių ir grožinių šaltinių, turbūt todėl istorinėse miesto dalyse jaučiuosi labai jaukiai, tarsi būčiau vietinė, o štai naujųjų, po Antrojo pasaulinio karo susikūrusių miesto rajonų visiškai nepažįstu, nesu ten lanki-sis.

Gal tolesnis Jūsų tyrimas bus susijęs su lietuvių urbanistine poezija, iš kurios kilo šios monografijos sumanymas?

V. Š. Bent kol kas neketinu grįžti prie kadaise pradėtų tyrimų, dalį jų – kurie atrodė pavykę – esu publikavusi straipsniais.

Labai ačiū už pokalbį!

Kalbino Laimutė Adomavičienė